

CSONGRÁD A FORRADALOM ÁRNYÉKÁBAN

Visszaemlékezések, 1956

*A múlt feltárása elengedhetetlen: ez azonban nem azt jelenti,
hogy a múltnak kellene irányítania a jelenet; ellenkezőleg,
eméz használja fel a múltat, ahogy akarja.
Tzvetan Todorov*

1. Előszó: '56 elébe, reménykedve

Ez a kis tanulmány nagyon sokat és egyben nagyon keveset mond. Sokat mond mindazoknak, kiknek igénye és érzékenysége van arra, hogy az átélt történelem képlékeny tényeit szemtanúk visszaemlékezései alapján önmagukban rekonstruálják. Keveset mindazoknak, akik száraz tényadatokat várva a „teljes igazság” birtoklására törekszenek.

Ez az áhított teljes igazság hipotézisem szerint (és ebben nem vagyok egyedül) nem létezik. '56 eseményei annyiféleképpen történtek meg, ahányféle ember a maga barikádjának oldaláról, ahány személyes perspektívából, ahány családi és lelki háttérrel azt megtapasztalta, ahány módon elraktározta azt szelektív, gyarló emberi emlékezetünk. A szubjektíven megélt forradalmi események politikai rendszerekkel, rohanó évtizedekkel dacolva, átalakulva és elhomályosulva még 50 év elteltével is képesek a szemtanúk életét és mai megítélését városi szinten befolyásolni.

Ahogy rendszerek változnak, így az egyes ember gondolkodásmódja is 50 év alatt mérhetetlen változásokon mehet keresztül. Mindezekből kiindulva egyik, önmagát és véleményét, szemléletét felvállaló megkérdőjelezett sem illethető még véletlenül sem a füllentés vagy hazugság vádjával.

Az interjúk során rekonstruált eseményképek korántsem mondhatók „representatívnak”, még úgysem objektívnak. Mint azt látni fogják, egyazon esemény ötféle megélése ötféle elbeszélést fog elénk tárni. És mindenkinek igaza van. Ez az emlékezés természetéből fakad. Jan Assmann-t idézve: „Az emlékezetet első hallásra tisztán belső jelenségnek gondolhatnánk, amelynek színhelye az individuuum elméje. Az emlékezet az agypsziológia, a neurológia és a pszichológia tárgya, nem pedig a történeti kultúratudományoké. Ámde hogy az emlékezet milyen tartalmakat itat fel, hogyan szervezi s milyen hosszan képes őrizni azokat, korántsem belső kapacitás és vezérlés kérdése, hanem külső, vagyis társadalmi és kulturális keretfeltételek dolga.¹ Az emlékezet tehát rekonstruktív módon működik, nem képes megőrizni a múltat, mint olyant. A tovahaladó jelennel változó vonatkoztatási keretek felől szakadatlanul folyik a múlt újjászervezése.”²

¹ Assmann 1992.19.

² Assmann 1992.42.

Nem szabad megfedkezünk az '56 utáni megtorlásokról és azokról a hatalmi eszközökről, amelyek negyven évig mesterségesen kordába szorították és elnyomták az egészséges feldolgozó emlékezést és információáramlást. A totalitárius rendszerek alapvető sajátossága, hogy kiemelt figyelmet fordítanak az információk ellenőrzésre. Az úgynevezett rendszerellenes megmozdulásokat, annak nyomait, ami létezett eltörlik, álcázzák, vagy átalakítják. Az emlékezet így egyfajta tekintélyre tett szert a diktatúra ellenfeleinek szemében, ilyen kontextusban a legártatlanabb visszaemlékezés is antitotalitárius ellenállássá válhatott. (Az orosz *pamjaty*, vagyis „emlék, emlékezet” szó eredeti jelentése: a múlt helyreállítása a hatalommal való szembeszegülésként értelmezve.)³ A múlt hivatalos verziója mindenkor a diktatúra kezében van. Megtiltja, hogy az emberek maguk keressék az igazságot. A tálcán élénk tárt „tények” ellen nincs vétőjog, aki nem képes elfogadni azt, arra büntetés vár, mert a terror nem a diktatúra egy jellemzője, hanem annak alapja.⁴

Ebből kiindulva Todorov így értelmezi a szemtanúk pszichológiáját: „Hatalmas az érzelmi terhe mindannak, ami a totalitárius múltban történt, és akiknek ezzel kell együtt élniük, gyanakodva nézik a tisztázás szándékával tett erőfeszítéseket, azokat a felszólításokat, hogy vizsgáldni kell az ítékezés előtt.”⁵ Az átélt személyes sérelmek és a keserű szájíz oka annak, hogy egyes szemtanúk számára rögzülhet az „áldozat” szerepe, szemben a kevésbé kecsegtető „bűnös” szerepével. A múltból így cselekvési elv válik a jelenben, és meghatározza a mindennapokat. Ezt elkerülve a történelemhez való helyes hozzáállásról értekezve Todorov a példa jellegű emlékezést említi. Ennek lényege, hogy „a múltat a jelen érdekében használjuk fel, hogy az elszenvedett igazságtalanságok tanulsággal szolgáljanak a mai történések elleni harcban, hogy kilépjünk önmagunkból és a másik felé forduljunk.”⁶ Egy olyan fontos történelmi esemény, mint az 1956-os forradalom megítélése során az ilyen meglátásokat érdemes figyelembe venni.

A szubjektív emlékezet tiszteletben tartása alapvető fontosságú a jelen vizsgálódás során, hisz ez az alapja az „'56-os nemzedék” identitásának. Így jön létre egy közös múlt, így kerülnek a jelen társadalmának ítéltőszéke elé az egykori „hősök” és „álhősök.” E kis tanulmány célja nem az ítékezés, hanem annak felmutatása, hogyan s miképp kerül egy objektív történés az emlékezet csapdájába, az eltérő részletek hogyan befolyásolják az összképet. Neisser meglátása szerint önéletrajzi emlékeink nagyjából mentesek a hibáktól, feltéve, ha megmaradunk az események nagyobb körvonalainál.⁷ Amint részletvizsgálatba kezdünk, a hibaráta jelentősen megnő, a felejtés nagyobb tért nyer. Ezek mellett természetesen előfordulhatnak kisebb hozzáadások is, ami az egyéni attitűd függvénye: vajon az ingerfelvétel, tárolás vagy felidézés szakaszában történnek a betoldások?⁸

³ Todorov 2003. 11.

⁴ Aron : Demokrácia és totalitarizmus. Hivatkozik rá: Todorov 2005. 42.

⁵ Todorov 2003. 13.

⁶ Todorov 2003. 28.

⁷ Baddeley 2001. 350.

⁸ Pléh 1986. 186

Ahhoz, hogy végre fellebbentsük a fátylat egy ilyen lényeges történelmi eseményről a maga valóságában, talán több évtizednek el kell telnie. Talán 1956 is 1848 sorsára jut: ha az '56-os nemzedék tagjai egykoron végső nyugalomra térnek, a hidegfejú utókor szégyenkezés nélkül élénk fogja tártni a teljes igazságot. „A történelem általában csak azon a ponton veszi kezdetét, ahol megszűnik a hagyomány, és elhal a társadalmi emlékezet. A történész terepe ott nyílik meg, ahol a múltat már nem „lakják”, vagyis ahol már nem veszi igénybe eleven csoport kollektív emlékezete.”⁹

A millennium évében különösen fontos, hogy a múlt ne váljon szentséggé, mert könnyen eluralkodhat a jelen felett. Egy ilyen múlt semmi másra nem utal, csak önmagára, köznapivá téve pedig mindenkire és bárkire emlékeztet. Fontos, hogy a múlt a jelen szolgálóleánya, és ne uralkodója legyen, így válik lehetségessé az egészséges, torzulástól mentes visszaemlékezés, megemlékezés, tiszteletadás.

A jelen tanulmányban öt informátor osztotta meg velem emlékeit és mai vélekedését. Igyekeztem több, teljesen különböző családi, politikai stb. háttérrel rendelkező személyt faggatni, hogy a kapott kép árnyaltabb legyen. Egykori kereskedő, focista, gimnazista, fiatal anyuka és vasutas kisasszony található a megkérdezettek között, akiknek őszinteségét és nyíltságát ezúton is köszönöm, és külön köszönet Pozsár Ferencnek a szíves segítségnyújtásért!

Viszonyításképpen néhai Dudás Lajos tanár úr Gát László tulajdonában lévő, 1997-ben íródott kéziratából („1956 Csongrádon”) idézek részleteket. Lényeges, hogy a kézirat sem tekinthető hibátlan viszonyítási pontnak, hisz szintén megkérdezettek véleményén alapul. Ezen kívül Sebestyén István doktori disszertációjából és Nagyistók Sándor visszaemlékezéseiből kiindulva próbálom megközelíteni a valóságot.

Csongrád városában vélt vagy valós félelmekkel magyarázható, hogy az '56-os eseményeket nem dolgozták még fel szakértői szemmel. Molnár József volt polgármester szavait idézve: „Pár éve meg akartam jelentetni Csongrád város monográfiáját. Mindenki leblokkolt 1956-nál. Mindenki. Három kötetben akartuk megjelentetni Csongrád monográfiáját, egy néprajzit, ez a rész el is készült, sajnos nem jelent meg. A másik rész, az '56-utáni események, és volt egy olyan rész benne, amely magába foglalta ezt az időszakot. Tehát a török időtől kezdve, vissza a múltba, és haladt előre az újkorig. Szerkesztőségi ülést hívtam össze, ott azt mondtuk, na akkor most meddig menjünk tovább? És akkor mindenki azt mondta, hogy senki nem mer tovább menni, mint a kiegyezés. Azzal zárjuk le, és 1923-mal, mert 1923-ban Csongrád ismételten visszakapta városi rangját. Itt álljunk meg. Senki nem mert hozzányúlani ehhez a 23 utáni időszakhoz, háborúig, ennek egy alapvető oka volt: hogy volt egy Pirooska János, akinek a megítélése abban az időben egészen másfolyen volt, valamint a második világháború utáni időszakhoz meg pontosan azért nem mertek hozzányúlani, mert abban meg benne volt 1956.”

⁹ Assmann 1992.45.

Az összeállítást a lehető legkevesebb közbevetéssel és helyreigazítással láttam el.

Adatközlők voltak:

Fekete Ferenc (sz. 1923.)

Gát László (sz. 1936.)

Gyöngyössy Gézané Nagy Etelka (sz. 1932.)

Molnár József (sz. 1939.)

Tóth Lajosné Újvári Mária (sz. 1929.)

2. A forradalom előzményei

Csongrád helyzetét a megyében és a térségben 1956 előtt Sebestyén István doktori disszertációjában ekképpen írja körül: „A tárgyalt időszakban Csongrád a szentesi járás közigazgatása alá tartozik. Sajátos helyzetű város. Földrajzi helyzeténél fogva a középkorban elvesztette jelentőségét. Az itt élő emberekben a történetileg kialakult mellőztetés mély nyomokat hagyott. Az 1945 után lassan fejlődő megye legelmaradottabb területe most is itt van (1976!). Ez az a rész, ahol a földéhséget a legkevesbé lehetett kielégíteni. A város dolgozó népe a rendszer híve – forradalmi hagyományai is erre ösztönzik –, de érzékenysége nagyobb, mint bármely más megyei város társadalmáé. Mindenre gyorsan, olykor szenvedélyesen reagál. Érthető, hogy a labilis belpolitikai légkörben Csongrád idege-sebb góc, mint Szentes.”¹⁰

A paraszti megélhetést akadályozó, igaztalannak érzett rendelkezések, úgy-mint a beszolgáltatási kötelezettség, általános, fojtott elégedetlenséggel töltötte el az embereket. Az 1956-hoz vezető történések kiváltó okai már nagyon korán, a negyvenes évek derekán jelentkeztek. A két világháborút túlélte nemzetre neheze-dő újabb terhek jelentős feszültségforrássá váltak: ezek az emberek még igencsak jól tudták, mi a különbség a kollektív és a magántulajdon között, mit is jelent maszekul vagy az államnak dolgozni.

Én átéltem azt a pillanatot, mikor édesapám jól menő pékségének szövetkezesítés cím-szó alatt levették a cégtábláját. Tehát amit kiküzdött, ahogy tanulta a szakmát, és egy jól menő pékségről le kellett mondani. Hát szövetkezetbe kellett bemenni, így először a saját pékségébe ő alkalmazott volt. Láttam édesanyámat meg édesapámat sírni az üzletünkben, amikor lekasztották az iparendedélyt. Emlékszik vissza Gát László, egykori iskola-igazgató és helytörténész. Dudás Lajos tanulmányában is külön kiemeli, hogy vezetői pozíciókba általában nem megfelelő szakemberek, hanem politikailag megbízható egyének kerültek. A hozzáértés mindenestre másodlagos szempont volt. Erre remek példa az a kísérlet, amikor is 1953-ban Csongrádon 98 kat. hol-don gyapotot kezdtek termeszteni.¹¹

Az akkor huszonéves egyetemista Gát László a közvetlen politikai okok mel-lett egyéb keserűséget is felemlített, mely közvetlenül a diákokat érintette:

¹⁰ Sebestyén 1976. 44.

¹¹ Dudás 1997. 4.

Az is feltűnő volt, hogy minket a középiskolában származásunk szerint megkülönböztettek. Tehát nem tudom hallott-e arról, volt egy „m” betű, az munkás származást jelentett. Volt egy „p” betű, az paraszt származásút, és volt egy „e” betű, mely egyéb származásút különböztetett. Na most az ilyen kisiparosnak a gyereke, mint én, meg egy egyszerű cipőjavító cipésznek a fia az már egyéb származású volt. Ez a gimnáziumi értesítőben is benne volt pirossal az egyik oldalon. Szóval ezek mind mellbevágó dolgok voltak. Ezek olyan előzmények, amit egy politikán kívüli fiatalember észrevett, és látott.” (Gát László)

Visszatérve a beszolgáltatási rendszerre: lényege szerint azt jelentette, hogy csak meghatározott mennyiségű állatot lehetett tartani, többek közt a sertés levágását is külön engedélyhez kötötték. A beszolgáltatási kötelezettségnek ellenszegülők, illetve a teljesíteni nem tudók számára erősen megkeserítette az életet, Molnár József így írta körül a rendszer lényegét: Azért nem lehet megmondani pontosan, hogy mekkora volt ennek a mértéke, mert ezt külön területenként, településenként változott. Hisz teljesen más volt a településnek az akkori struktúrája, teljesen mások voltak az akkori településnek a mindennapjai. Ebből értem azt, hogy mennyiben volt mezőgazdasági vagy egyéb jellegű, nálunk alapvetően mezőgazdasági jellegű volt. Ekkor kezdődött el, innentől kezdve lehetett érezni azt, hogy vannak azok az emberek, akiknek a beszolgáltatás óriási terhet jelentett, mert a megélhetést veszélyeztette ez a beszolgáltatás.

Ennek a technikája volt a legborzalmasabb. Ennek a technikája pedig a következőképpen működött. Minden településen, így Csongrádon is, volt a városnak egy adócsoportja, amely adócsoporthoz volt a feladata a beszolgáltatásokat behajtani. Aki nem tudta behajtani, azok ellen különböző szankciókat alkalmaztak, és mindezek mellett mentek a végrehajtók, akik megpróbálták ezeket az adósságokat, úgymond „adósságokat” behajtani az embereken. Na és itt már elkezdődtek az igazi megszorító intézkedések, amiből az emberek csak azt látták, hogy van egy ember, aki kijön hozzánk, és lesöpörteti a padlásról az utolsó szem gabonát is. De igazából nem tudták, hogy ez milyen mérőfokú. Az akkori tanácsok minden áldott héten beszámoltatták a végrehajtó-bizottsági ülésen az adócsoporthoz vezetőjét, és minden alkalommal mikor beszámolt, hogy ami nem sikerült, vagy nem úgy sikerült, vagy nem olyan arányban jöttek be a beszolgáltatásnál megjelölt termények, akkor minden héten tettek rá valamit. Dicséret soha nem volt. Óriási volt a bizalmatlanság apparátusokon belül, településeken belül, települések közt, megyei, és a helyi települések közt.

Aki nem tudta beszolgáltatni a megfelelő mennyiségű gabonáját vagy a beszolgáltatási kötelezettségnek nem tudott eleget tenni, a végrehajtó amit talált a házába, legyen az rádió, dobozos néprádió, legyen az bármi háztartáson belüli dolog, azt elvitték. Hát ennél nagyobb szankció nem kellett mikor az embernek a feje alól kivették az ágyat, vagy elvitték azokat a minimális dolgokat. És nem beszélve arról, hogy aranygyűrűket meg egyebet lehúztak az emberek ujjáról, ez ténykérdése. Akkor volt a bizalmatlanság a behajtóknál és akkor volt a kényszer, hogy azt mondták, hogy nem bízunk már a helyi emberekben, mert ismernek mindenkit, őket is ismerik, ezért csinálnak egy olyan megoldást, hogy a más megye más településeiről hoznak ide Csongrádra Makóról, Csongrádról Makóra, visznek embereket, akik ezeket végrehajtják.

Jöttek az ismeretlen emberek. Mert azért előtte, csongrádi emberek között azért volt egyfajta összetartás, meg mindenki ismert mindenkit, kis település volt. És innentől kezd-

ve már baj volt, mert senki nem ismerte, hogy ki az akivel szemben áll, más településről. Később egy rövid idő alatt megismerték, 1965 végén, közepe táján már mindenki ismert mindent, akkor kitalálták a következőt. Minden egyes ilyen csoport fölé, hisz a városba volt egy adócsoporthoz vezető, voltak adósaik, ezek fölé még egy ellenőrt. Tehát a saját emberét leellenőriztették, senki nem hitt senkinek. Ez olyan feszültségeket jelentett, amelyre tényleg azt mondom, hogy az elkeseredés pattanásig feszült. Messze volt ez attól, hogy itt forradalom vagy valami legyen. És akkor következett október huszonhárom. (Molnár József)

A paraszti réteg mellett a már említett kisiparosok is sokszor kerültek olyan helyzetbe, hogy eredeti foglalkozásuktól eltiltva, más, képzettségükhöz képest viszonylag alantas közmunkák végzésére kényszerültek. Fekete Ferenc nyugalmazott kereskedő a következőképpen emlékszik vissza:

Mikor 52'be én leszereltem, én jelentkeztem, hogy majd dolgozok tovább a kereskedelembe. Ezt nem tették lehetővé, azt mondták, hogy fúj te mocskok, tovább akarod fertőzni a szocialista kereskedelmet. Ilyen ember volt ismerős, kollega, és ezzel üldöztek el. És aztán én 52–54-be Felgyőre, az állami gazdaságba jártam ki kubikolni. Kereskedelembe nem keltem. Még onnan is el akartak küldeni, azt mondták, hogy nem vagyok méltó még a munkára se, semmire.

Az okok felől kérdezősködve elsősorban klerikális és kulák mivoltára hivatkozott. Bár 1954-ben ismét dolgozhatott a kereskedelembe (hosszú évekig vezetett a Csongrádon „büdös bolt”-ként emlegetett festéküzletet) később is folyamatosan zaklatásokról és megfélemlítésekről számolt be nekem. Ennek a részben családi, részben személyesen megélt negatív politikai hatásösszesnek és a megtorlástól való félelemnek tulajdonítja, hogy az 56-os eseményekben semmilyen formában nem vett rész az akkor már családapa Fekete Ferenc. A beszolgáltatási kötelezettséggel kapcsolatban ő így nyilatkozott:

A beszolgáltatás is milyen volt? Olyan volt, hogy mondjuk akinek 5 hold földje volt, annak az öt hold földhöz viszonyítva nagyon kis beszolgáltatása volt. Ha bevitt három pár tyúkot, már a beszolgáltatása el volt intézve. De ha tíz hold volt, akkor már nem három pár tyúk kellett, hanem harminc pár. És akkor ezt tették, hogy „nézd már, a kicsi eleget tesz, de te nem teszel eleget!” Édesapa például azért kapott három hónapot, mert kétszáz tojást nem vitt be akkorára, mikorra be kellett volna. Azért három hónapot kellett Szegeden a börtönbe lenni.

Dudás Lajos még további momentumokra hívja fel a figyelmet: „Az élesedő osztályharc sok, politikailag megbízható személyt kívánt, akik éberren figyeltek mindenre és mindenkire – a párttagokra is. A besúgás, egymás ellenőrzése állandó lett. Mindenki mindenkitől félt. Egy véletlenül elejtett, vagy félreérthető szó miatt bárkit elbocsáthattak, vagy becsukhattak. (...) Az élelmiszert és az iparcikket nagy részét jegyre lehetett vásárolni. Ezzel a fogyasztást a minimumra csökkentették. A megbízhatatlannak tartottakat – az osztályellenségeket – számtalan módon igyekeztek lehetetlenné tenni. Gyakran tartottak náluk házkutatást. Ha néhány kilogramm cukrot, vagy egy-két szál kolbászt találtak, bíróság elé állították őket árurejtegetés, árulvonás címén. Ilyenkor általában a vagyonukat elko-

bozták és az elítélteket börtönbe zárták.”¹² Mindezek ellenére népünk híres kreativitása mindig megmutatkozik szorult helyzetekben:

De vágtuk a disznót! Ezt nagyon egyszerűen, elbénították a malacot, nem lehetett pörkölni, mert akkor kihallatszott, meg az illata, nagy mosóteknőben leforrázták a malacot és így feldolgozták. Néma csönd itt a környéken, a szomszéd is kapott belőle valamit, a másik is, és így ment a dolog még utána is, előtte is. (Molnár József)

Mindezek mellett jelentős feszültségforrásnak számított a téészesítés, a földek tagosítása, egyes kulákcshaládok ellenszolgáltatás nélküli kiköltöztetése, a hiánygazdaság, a korlátozott élelmiszymennyiség, az értelmiségi származású gyerekek továbbtanulásának akadályoztatása, és a templomba járók zaklatása.

A kommunista vezetés mindezek mellett megalapította a dűlőbiztos-rendszert. Ezeket az embereket a mezőgazdasági szakigazgatás nevezte ki. Feladatuk a gazdák ellenőrzése volt, mindenkitől megkövetelték a termények pontos beszolgáltatását, és számon tartották a város és környékének teljes lakosságát. A gyanúsnak ítélt elemeket egyetlen intésükre internálta a rendőrség. Nagyistók Sándor így ír a dűlőbiztos szerepéről: „Abban az időben kedden és pénteken volt piacos nap Csongrádon. Erre a tanyai emberek biciklivel, gyalog vagy kocsival vitték árujukat. Különböző időpontban (általában havonta egyszer) a dűlőbiztos két rendőr kíséretében a város felé menő útra kiállt, és mindenkit megállított. A dűlőbiztos „emlékezetből” kimondta a döntést: mehet az igyekvő a piacra vagy sem. Ha a dűlőbiztos úgy ítélte meg, hogy az illetőnek akár munkában, akár beszolgáltatásban lemaradása van, visszafordította az igyekvőt. Kimondott szava megfellebbezhetetlen volt. Sokszor egy-egy ilyen napon 800–1000 méter hosszú sorbaállás alakult ki. A sort két részre osztották. Egyik sorba a középparaszt és az úgynevezett kulákokat állították, a másik sorba az újgazdákat és a szegényparasztokat.”¹³

Nagyistók Sándor ugyanezen munkájában értekezik a klerikálisok állandó zaklatásáról is: „A Rákosi rendszerben a misére járás is számtalan veszélyt jelentett. Arra számolni kellett, hogy az úton fokozott rendőri ellenőrzéssel találkozhattak a Csongrádra igyekvők. A lovas kocsival menőket leállították, és a kocsit átkutatták. Hogy mit kerestek? Például feketevágásból származó húst. Mindegy mit, egy volt a lényeg: zaklatni a misére menőket. Külön szeretettel állígtatták le az ünneplőbe öltözött kerékpárosokat. Akit megállítottak, azt bizony csaknem minden esetben meg is bírságozták.”¹⁴

Mint látható, a felsoroltak fényében nem csoda, hogy az elégedetlenségbe belekővesedett emberek a remény első sugaraiba gondolkodás nélkül belekapaszkodtak. A változás igénye már hosszú évek óta lógott a levegőben. Valamit tenni kellett.

¹² Dudás 1997. 2.

¹³ Nagyistók 1998. 12.

¹⁴ Nagyistók 1998. 34.

3. A forradalom első híre, október 22–23.

A Csongrádi vasútállomáson dolgozó, huszonéves Nagy Etelka a kritikus napokban is szolgálatot teljesített. A vasútállomások szerepe igencsak felértékelődött a forradalom ideje alatt, mert a pesti hírek hatására felbolydult, lelkes kisvárosi fiatalság egy része vonattal szándékozott (volna) feljutni a fővárosba, csatlakozni a forradalmárokhoz. Nagy Etelka így emlékszik vissza a forradalom első hírének tudomásul vételére: *Hát tulajdonképpen úgy tudtam meg – fogalmunk se volt az egész forradalomról, itt egyáltalán – tehát 22-én, úgy, estefelé fél hatkor, Pestre induló vonat: két férfi, olyan középkorú férfi rohanva jön. Már elmenesztettem a vonatot, mikor szóltak, hogy állítsam le. Hát mondtam, hogy már el van menesztve, nem lehet leállítani. És egyik odaállt szorosan mellém, és mintha valami pisztolyt nyomott volna hozzám, másik meg ment a vonat után és hadonászott, és láttam, hogy ezt valóban le kell inteni. Na most mielőtt elhagyja a vonat az állomást, akkor a jegyvizsgálók néznek ki, hogy történik-e valami, és ők is... tehát leállt a vonat. Leállt, és a két ember fölszállt. Tulajdonképpen nem tulajdonítottam semmit neki, mert hát fogalmunk se volt, hogy Pesten mi készül. Egész hajnalig.*

Hajnalban Gátér elmeneszti a vonatot, tehát volt egy hajnali vonatunk olyan négy óra felé, és mondták, hogy hallgatom-e a rádiót? Mondom, nem. Volt egy kis rádió, nagyon ritkán használtam, de akkor fölkapcsoltam. És akkor mondta a rádió, hogy kitört a forradalom. Közben állandóan szólt Beethoven zenéje, és közben hogy mit csinálnak Budapesten, az ifjúság. Hogy mondjam, még az ártatlanokat is lövik, nekünk ez ellenforradalom volt. Nagyon sokáig ellenforradalom volt. És akkor még okt. 23-án estig ment a vonat. Akkor szólt Szentes, hogy nem fogad több vonatot. Namost délután, – de az igazgatóság se szólt egy árva szót se nekünk, – hanem Félegyháza mondja, hogy ez az utolsó vonat, estefelé nem indít több vonatot. Szentes nem fogadta, és ez a vonat ott maradt. Namost Szentes is küldött, vonatot, Félegyháza nem fogadta, tehát lényeg az, hogy itt nálam motorvonat is állt, meg mozdony is állt. Tehát tehervonat is állt. Biztos nagyobb állomások megkapták, hogy nem lehet már fogadni. És hát mi ott tanácstalanok voltunk, hogy majd lesz valami, hát majd szólnak. A két váltókezelőm bejött, vártuk azt, hogy mi is lesz tulajdonképpen. (Gyöngyössy Gézané Nagy Etelka)

Mivel ekkor még igen keveseknek volt rádiója, kisebb azok száma, akik ebből a forrásból vettek tudomást a forradalomról. Ahány ember, annyiféle módon tudta meg, és reagált az események hírére.

1956. október 23. előtt 3–4 héttel a szegedi Haladás labdarúgó csapata Bulgáriába ment. Már jöttünk haza, ha jól emlékszem 1956. 21- vagy 22-én jöttünk át a Dunán, és Georgiu-ba érkeztünk. Georgiu-ban volt egy határvizsgálat, személyi és különböző vámvizsgálatok, és itt a határőrségben volt egy magyar származású katona. Ő már ott mondta, hogy valami készül Magyarországon. Végig utaztuk a Havasalföldet, végig utaztuk a Kárpátok hegyeit, Erdélyt, és elérkeztünk Biharkeresztesre. Nagyon furcsa volt az, hogy Biharkeresztesen semmiféle vámvizsgálat nem volt. A vonatot továbbengedték, és befutott a Nyugati pályaudvarra.

Őszintén csodálkoztunk többen is, de nem tudtunk akkor mire gondolni. Késő délután, ez hétfői nap volt, 22-e. Mivel több vonat már nem ment Szegedre, ezért a Royal

szállóban helyeztek el bennünket. Másnap, kedden reggel, az első gyorsvonat azt hiszem 9-órakor indult, mentünk le Szegedre. Pesten akkor olyan pezsgőbb élet volt látható. Sokan voltak az utcán, mennek az emberek, tárgyaltak, vitatkoztak, ezt lehetett látni. Mikor megérkeztünk Szegedre, és bementem a Juhász Gyula Kollégiumába, ahol laktam, akkor az évfolyamtársaim valami MEFESZ gyűlésről beszélgettek. De én álmos voltam, lefeküdtem, és ekkor ezzel a dologgal nem foglalkoztam.

Szerda reggel – mert kedden este kezdődött meg a rádiónak az ostroma, arra ébredtem, hogy halk gyászzene szól. És az egyik fölöttem járó egyetemista társam bejött a hálószobába, és hangosan mondta: „Gyerekek, nem mozdul meg a szívetek? Pesten lövik az emberek egymást, forradalom van!” Ez volt az első megérintés.

Bementünk az egyetemre, politikai gazdaságtan óra lett volna. Az egyik tanársegéd bejött, kötetlen beszélgetés folyt, beszélgettünk, vitatkoztunk kb. egy óra hosszát, és akkor elmentünk haza. Beszélgettünk, vitatkoztunk. (Gát László)

A városban történt eseményekben lényeges szerepet játszottak a Batsányi János Gimnázium tanulói. A gimnazistákat inspiráló körülményekről és személyes élményeiről az akkor 17 éves Molnár József számolt be nekem.

Pont 17 éves voltam, azon a napon születtem, október 23-án, és hát nekem furcsa volt az, mert az én családomba –édesapám fodrász volt-, minden alkalommal megünnepeztük október 23-át. A gimnázium harmadik A. osztályába jártam. Tehát gyakorlatilag a gimibe majdnem a „vezérosztályba” jártunk, rosszaságba biztos. De mi voltunk azok, akik úgy egységesek voltak, mind csongrádi gyerekek. Együtt jöttünk a Kossuth Lajos iskolából, együtt kerültünk föl Gimibe, és három éven keresztül egy és ugyanazon csapat volt. Tehát mindenkinek minden mozdulatát ismertük, és ennek később óriási jelentősége volt.

Amikor október 23-án hazajöttem, akkor olyan furcsa csend fogadott, mert hát igazából nem tudták, hogy mi is történik Budapesten. A szomszédomban lakott egy Szórfi Kati nevű hölgy, aki hazajött Pestről és elkezdte mesélni a történeteket. De nem október 23-án jött, hanem egy nappal később, 24-én. És akkor tudtuk meg, hogy mi történt, a rádióból nagyon keveset. Nekünk volt Néprádiónk ebben a városrészben, és mikor hazajöttem, ott ült a rádió körül mindenki. A rádióban megszakították az adást, zene szólt, nem mondtak az égardta világon semmit.

Állandóan az akkori kornak megfelelő zene, tehát nem egy vidám zene szólt, volt egy átlag, ahogy visszaemlékszem rá. Csak azon fel voltam háborodva, hogy mi az, énvelem nem foglalkozik senki, hát 17 évesen hazajövök és velem senki nem akar itthon szóba állni?

Aztán másnap iskolába mentünk. Benn az iskolába ott jöttek a hírek, hogy mi történt, és akkor mi 3./A osztály azt mondtuk, hogy mi is csináljunk valamit. (Molnár József)

Az anyagi gondok és a mindennapi nehézségek több meghurcolt családot passzivitásra és óvatosságra intettek a forradalom ideje alatt. Ők inkább a csöndben kivárták, míg elvonul fejük felett 1956 viharfelhője, mert amúgy is veszélyeztetettnek érzett egzisztenciájukat féltve tisztában voltak a forradalom esetleges kudarcának következményeivel. Közéjük tartozott Fekete Ferenc is, aki így emlékszik vissza:

Semmi. Egyáltalán nem volt, nem lehetett arra gondolni, hogy itt valami forradalom lesz. 23-án már este hát bemondta a rádió, hogy az egyetemisták követelik, hogy az oroszok menjenek ki, szabad választás, azután meg többpártrendszer. Mi olyan körülményben voltunk, meg olyan anyagi csőddel éltünk, hogy nekünk nem lehetett mit tenni. Volt már akkor két család, kereset nagyon kevés, örültünk hogyha meg tudtunk lenni. Mi teljesen elszigetelődöttünk mondom ettől, ettől mert, annyira meg voltunk hurcolva, hadifogság, kulák katonaság, aztán a hatóság által mindig üldözöttek voltunk, úgyhogy nekünk elég volt ez. (Fekete Ferenc)

Az akkoriban tanyán élő, gyermekágyas édesanya Újvári Mária a rádióból vette hírül az eseményeket. A forradalom alatt csak a külvilág híradásaiból értesült a történelekről, a gyermeknevelés minden energiáját lekötötte. Ekképpen emlékszik vissza az első reakcióra, melyet a forradalom híre váltott ki belőle: Azt a rádión keresztül tudtam meg. Hát én Nagy Imrét nagyon sajnáltam, mikor az a rádióban megszólalt, hogy „Magyarok, ne féljeteK,” hát az egy szörnyű volt. Úgy bőgtem mint egy mállás számár, az borzasztó volt. (Tóthné Újvári Mária)

4. Az események kezdete, október 24.

Az első nap döbbenete után az emberek egy része csöndes diskurzusba kezdett a további lépések megtétele érdekében. A pártbizottságon fegyvereket kértek a rendőrségtől, akiktől hét puskát és néhány lőszert kaptak, hogy egy esetleges támadás esetén meg tudják védeni magukat az elvtársak.¹⁵ Az első napok közhangulatára a csendes tanakodás jellemző, komolyabb zavargások vagy mozgulások nem történtek. A Pestről érkező rokonok és ismerősök hozták az információt a fővárosból, persze jócskán kifordítva a történéseket. Ez a pár napos zavar és a tényleges információhiány önmagában gátat szabott a csongrádi események előremenetelének.

Az emberek eljártak dolgozni, a gimnáziumban folyt a tanítás. A diákok voltak azok, akik élen jártak a csínytevésben, ők már ezen a napon is – rendszerellenes színezetű – tettet hajtottak végre. Molnár József szavait idézve: Akkor mi valamikor a harmadik szünet előtt azt mondtuk, hogy na, akkor már pedig fiúk mivel minekünk az orosz nyelvet kötelező volt tanuljuk, vigyük az ellenőrzőket és vigyük az orosz könyveket le az iskolának, a gimnáziumnak az udvarára. Hát ezt mind, csodálatos módon elégettük. Ez volt az az igazi nagy tett, amire azt mondtuk, hogy nahát, most mi megtettük a magunkét.

Bemutattuk azt, hogy minket mi bánt legjobban, és hát volt benne diákcsinny is. Ha valaki azt mondja, hogy 17 évesen tudatosan tudta hogy mit miért csinál, az nem igaz. Az orosz nyelvtanulás ellen szólt inkább, és hát nyilván áttételesen benne voltak az oroszok is, de nem az zavart bennünket, hogy ejnye már, itt vannak az oroszok, hisz mi is átéltük azt amit a szüleink átéltek, és szüleink azért beszéltek keményen ezekről a dolgokról, de akkor még eszünk ágába se volt hogy oroszok, menjeteK ki Magyarországról. (Molnár József)

¹⁵ Dudás 1997. 8.

A fiatalság megmozdulásai nem mindig voltak példaértékűek a városban. 23-án éjjel a vasútállomáson fegyveres fiúcsapat jelent meg. Ittas állapotban leheveredtek a forgalmi iroda kövére, és elaludtak. Az ott szolgálatot teljesítő Nagy Etelka többszöri figyelmeztetésére sem hagyták el a helyiséget, míg végül hajnalban távoztak. A visszaemlékezés így folytatódik: *Szóval hát lényeg az, hogy ezek a fiatalok visszajöttek. De már akkor úgy, hogy elég jól álltak. És egyiknek vég szöveget a hóna alatt, Jóisten mondom, és mondták is, hogy elfogadok-e egy vég szöveget, hát nem, nem fogadok el mondom, mert nem fogadtam. Hát úgy egészen meg voltam rökönyödve, hogy ez a forradalom? Kérdeztem is öreg Lovas bácsit, szegény meghalt már, Lovas bácsi – mondom – ez a forradalom? Így rabolnak? Hát nem egészen, aszongya. Nem egészen.* (Nagy Etelka) A visszaemlékezésben persze egy szó sem esik róla, hogy a csongrádi gimnazisták lettek volna ezek a gyerekek, a félreértések elkerülése végett.

Még aznap egyéb megrázó dolog is történt a vasútállomáson: 24-én éjjel egy csapat felborzolt kedélyű ember zavarta meg az állomás éjszakai nyugalma: *Jött egy tömeg, de ordítózva kiabálva, hát mondom szóltam a váltókezelőnek, hogy itt ennek nem lesz jó vége! Kiabálnak mondom, és az állomás végébe, volt hatalmas cukorrépa rakás, és akkor odamentünk, hát megvártuk. Mi ilyen túlerővel szemben mik vagyunk? Hát semmik se. És egy darabig kiabáltak, elmentek. Bezártuk a forgalmi irodát, és nem törték be. Azt kiabálták, hogy nem adtunk vagon, nem kaptak vagon, szóval olyan csöcselék.* (Gyöngyössy Gézané Nagy Etelka)

A forradalom veszélyét érezve Gát László édesapja elment fiáért Szegedre, hogy hazavigye: *Én is elmentem haza, és körülbelül két óra hossza múlva édesapám megjelent a kollégiumnál Szegeden egy Csepel motorkerékpárral. Ami ruhám volt, amit lehetett hirtelen összepakoltam, úgy jöttem haza.*

Édesapám nem beszélt az eseményekről, ő egy kemény katonaember volt, egyébként vítézi ranggal rendelkezett. Annyit mondott, hogy gyere, megyünk haza fiam, mert itt – nem mondta ki azt hogy forradalom, azt se hogy ellenforradalom – egy nagy zavargás van. Hát ő, aki a második világháborút megjárta, géppuskás és kiképzőtiszt volt, így ítélte meg a pillanatnyi helyzetet. (Gát László)

5. Október 25. vihar előtti csend

Érdekes módon egyik adatközlőm sem tudott erről a napról semmilyen különös eseményt feleleveníteni. Dudás Lajos tanulmányában mindössze ennyit közöl: „A diákok 25-én politikai vitaestet akartak tartani, de ez megghiúsult”¹⁶ Okokról és a megghiúsulás mikéntjéről egy szó sem esik. Molnár József így nyilatkozott a diákok 25-i ténykedéséről: *Délután kimentünk a Körös-torokba, ott már több osztály csatlakozott hozzánk, egy ilyen séta jellegű dolog történt. Ha jól emlékszem a harmadik nap is volt tanítás az iskolába. De hát az iskolában nem állt meg az élet, a Gimnáziumba. 25-én lementünk a Körös Torokba sétáltunk, egyet a Tisza-parton. Nem volt felvonulás. Jöttek a hírek, a pedagógusok elbizonytalanodtak teljesen, nem volt ura az iskolának senki se.* (Molnár József)

¹⁶ Dudás 1997. 8.

A 25-i csend talán csak az azt követő napok pörgő eseményeit készítette elő...

6. Október 26. előlépnek a csongrádi fiatalok

a. Ébredező ifjúság

Sebestyén István disszertációjában ekképpen kezdi a nap leírását: „Október 26-án, délelőtt a gimnázium vezetői, másfelől Nyikos Mihály, a bútorgyár egyik kommunistája, arról tájékoztatja ifj. Nagyistók Józsefet, hogy még a nap folyamán tüntetésre lehet számítani. Szervezkedés folyt a középiskolában, a bútorgyárban, a téglagyárban és a gépállomáson. A város vezetői a honvédségtől kérnek segítséget. Este 17–18 óra körül kezdődik a diákok csoportosulása (...) a kollégiumhoz vonulnak, ahol a kollégisták csatlakoznak. Egyelőre diákok a hangadók is. A kollégiummal szemben fekszik a Bútorgyár. A tüntető tömeg csatlakozásra szólítja fel a munkásokat. A gyár azonban üres.”¹⁷

Ugyanerről Dudás Lajos a következőket írja: „26-án délutánra a Mezőgazdasági Szakiskola és a gimnázium tanulói tüntetést szerveztek. A gimnáziumtól indultak el a bútorgyár felé kb. délután négy órakor. Közben csatlakoztak hozzájuk az utcán sétálók és az üzem dolgozói. Sajnos több ittas is volt közöttük. A rendőrség nyolc-kilenc tagja járőrszolgálatot teljesített a városközpontban. Azzal bízták meg őket, hogy az esetleges kirakatbetöréseket akadályozzák meg.”¹⁸

Az objektív színezetű leírások után lássuk egy akkori felvonuló gimnazista visszaemlékezéseit: *Lenn az udvaron osztályonként sora álltunk. Nagyon fegyelmezetten. Kértek bennünket, hogy itt nagyon fegyelmeztettek legyünk, hisz a hangulat már olyan volt abban az időben, hogy feszült, pattanásig feszült. És elkezdtünk menni, elől ment a negyedik osztály, utána a harmadik, és így jöttek a kicsik. A tömeg mögénk állt... mert mögénk állt! Ez volt benne az érdekes, és ez a furcsa. Hogy felvonul a gimnáziumnak a tanuló ifjúsága, jönnek a pedagógusok mellettünk, hogy a sorok fel ne bomljanak, meg idegenek be ne jöjjenek a sorba, tehát nagyon nagyon zárt sorban mentünk ott.*

Odaértünk a városháza elé, amikor egy hölgy, egy negyedikes hölgy elkezdte kiabálni, skandálni hogy „Munkát, kenyeret, Rákosinak kötelet!” Tehát ez volt az első mondat, amely a csongrádi diákok szájáról nyilvánosan elhangzott.

Innentől kezdve aztán úgy az egész csapat, mindenki rázendített, két dolog miatt. Ha végiggondolja, hogy ennek: „Mun-kát, ke-nye-ret, Rá-ko-si-nak kö-te-let!” Tehát egy jó, hangzatos dolog volt ez. Sokan azért skandálták, mert tényleg olyan... bulis volt, elnézést kérek, de ez az igazság. És akkor mi kimentünk a régi kollégiumhoz, az ott volt a Tisza Bútoripari vállalattal szemben, közben csatlakoztak hozzánk természetesen fiatalok, illetve felnőttek is, majd csatlakozott hozzánk a Tisza Bútoripari vállalatnak a dolgozói is, és akkor ugye kettészakadt a társaság. Egy része kiment a temetőbe, én csak dokumentumokból tudom, hogy kinn a temetőben... Szóval azt hallottam és azt mondták, hogy ledöntötték a szovjet hősi emlékművet. (Molnár József)

¹⁷ Sebestyén 1976. 68.

¹⁸ Dudás 1997. 8.

Az akkor frissen hazaérkezett Gát László is a felvonulás közelében volt, de közvetlenül nem vett részt benne:

A húgom másodikos vagy harmadikos gimnazista volt, és mondta, hogy menjünk be a városba. Természetesen gyalog, a Keresztény Gőzmalmon túl laktunk, bejöttünk a Jókai utca sarkára, és itt már nagy tömeg volt, aztán gyorsan haza is mentünk. Tehát én nem tudom hogy az események hogyan és miként történtek. Tömeg volt, a Jókai utca felé, és a bútorgyár felé is mentek az emberek, bővebbet én nem tudok mondani.

Meg nem ijedtünk, nem voltunk olyan különösebben ijedősek, de valahogy félelem fogott el. (Gát László)

A felvonulás önmagában előkészítő terepe volt a sokak által egyik legjelentősebb eseményként elkönyvelt híres szoborpusztításnak, a Zója Tiszába süllyesztésének.

b. Valamit visz a víz...

Először lássuk ismét az objektivizált leírásokat, és vessük össze azt a szem-, illetve fültanúk elbeszélésével. Leglényegesebb különbségek a szobor megrongálásának módjáról, és a később visszahelyezett emlékmű eredetiségével kapcsolatban mutatkoznak meg.

Dudás Lajos a következőket írja le: „A tömeg visszafelé jövet a Síp utcai iskolából még szerzett zászlókat, az Erzsébet utcán át a Kossuth szoborhoz tartott. A Felszabadulási emlékműről levették a koszorúkat, és a Kossuth szoborra tették, mely a mai Galéria előtt állt. Szavalatok, énekszámok hangzottak el. A műsor végén a diákok egy részét a tanárok visszavezették a gimnáziumba. Este hat óra körül a tömeg elindult visszafelé a Dózsa György térre, a Felszabadulási emlékműhöz, vagy ahogyan akkor nevezték, a Zójához. Mintegy 3–400-an lehettek. A szobrot levették a talapzatáról, megpróbálták az úttesten széttörni, de ez nem sikerült. A két héttel korábban avatott emlékmű szobrát a Tiszához vitték és a hajóhídról a vízbe dobták. A szobor – levegővel teli alumíniumöntvény – nem akart elsüllyedni. A révészek kihúzták, lyukat ütöttek bele és a híd közepén dobták a vízbe. Nagy puttyogásokkal lassan elmerült.”¹⁹

Sebestyén István a szobor megtaposásáról és egyszeri folyóba vetéséről ír, és nem diák, hanem munkásmegmozdulásként értékeli az eseményeket. A Zója elsüllyesztésének híret hallomásból ismerő Nagy Etelka így emlékszik vissza:

Ilyen csendes volt ez, én itt semmit nem is vettem észre, hogy itt nagyon valami történne. Hát jól van, a szobrot a Tiszába tették, aztán kihalászták a Zóját, így neveztük, a Zója. Hát parkban volt ez a szobor, Zója, és azt a mai napig nem tudom, miért vitték a Tiszába, de oda vitték. Ilyen szabadság-szobor-féle. Fölállították utána, mert a vízből kiszedték, fölállították. (Nagy Etelka)

Újvári Mária egyáltalán nem hallott a szobor létezéséről. Gát László a szobor rövid életű csongrádi székhelye alatt nem tartózkodott a városban, tehát az eredeti alkotást nem láthatta, viszont az apja pékségében megforduló vendégek elég jól informálták a családot a történetektől:

¹⁹ Dudás 1997. 8–9.

Én a Zója szobrot...hogy is mondjам, eredetibe nem is láttam, mert nem voltam Magyarországon, Csongrádon amikor avatták. Azt tudom, hogy az egy különleges képzőművészeti alkotás volt. És nem ennek az eszmének szánták a szerzők. Jöttek a pékségbe hozzánk édesanyámhoz kenyérért sokan, és azok elmondták, hogy elvitték a Tiszára, aztán mivel üreges volt a belseje, nem akart elsüllyedni, akkor újra kivették, kilyukasztották, és a fahídról dobták a folyóba. Olyan helyre dobták, és úgy elsodorta az ár, hogy később meg sem találták a bűvárok. Egy másikat kellett csináltatni, és azt állították fel. (Gát László)

Fekete Ferenc is az egyik legjelentősebb csongrádi történekként könyveli el a Zója ledöntését, és a jogos indítékokra helyezi a hangsúlyt leírásában:

Hát persze, volt itt egy orosz Zója, biztos hallottál róla, na azt lecipeltek a Tiszára, jelentés ezzel nem lett, semmi se. Ha bemegy a múzeumba, azt hiszem ott van a másolata. De utána egy néhány illetővel megcsináltatták. A tömeg, az akkori gimnázium felső osztálya akkor a sok, nagyon fiatal pedagógus, nagyon sok iparos, kereskedő, fiatalok, akinek éppen elege volt már. Mert ugye 44-től 56-ig még az csak 12 év volt. Az előző érának még az ízét mindenki érezte. (Fekete Ferenc)

Érdemes megjegyezni, hogy a Zója utólag készített másolata ma Budapesten a Terror Házában található, bár a városban még többen úgy vélik, hogy a Tari László múzeumban tárolják.

A megkérdezettek közül az eseményekhez legközelebb álló Molnár József a szobor külsejét és az események menetét ekképpen írja le:

Október 13-án, előtte való héten, akkor állították fel a Zóját. Ez az emlékmű érdekes módon ugye felszabadulási emlékmű volt a neve. Ez ilyen látványos dolog volt, kötelezően a város számára elő volt írva. A második Világháborús emlékmű ahol most van, annak a helyén állt. És most milyen furcsa az élet, ha elveszi onnan a második Világháborús kaput, a mögötte lévő gyönyörű bokor, az volt Zója fölött. Tudniillik azt nem vágták ki, az volt Zója fölött.

Egy babérlevelet jobb kezében föltartó hölgy, a bal kezére, arra úgy igazából nem emlékszem, testre simuló ruha volt rajta. És egy ilyen vastagabb, paraszti lábai voltak a hölgynek. Hogy volt-e cipő rajta, nem emlékszem, de azt hiszem, nem volt rajta. Nem bronzszobor volt, hanem alumínium-öntvényből készült, amely szobrot ugye leemelték a talpáról, és ezt a szobrot elvitték a Fahídhöz. Nagyon gyengén volt fölcsavarozva, tehát billentsd jobbra, billentsd balra, és ledőlt a szobor. Én addig emlékszem rá, amíg a Fahídhöz kiértünk. Én nem láttam csak hallottam, hogy bedobták a szobrot a vízbe, nem süllyedt az a szobor el, hisz üreges volt, ezért eloldották a révész csónakját, utána mentek, és egy fej-szével belecsaptak, a Zója szobor elsüllyedt. Később, mert ugye ezt bűvárokkal kerestették, nem lett meg. Nem is lehetett meg, hisz a szobor annyira könnyű volt.

Nem voltak forradalmi énekeink, de elszavalták a Nemzeti Dalt. Fenn a Zója szobor helyén. Negyedikes volt, el is bocsátották az iskolából.

A másolatot később a városnak kellett kifizetnie. Időpontot nem tudok, hogy mikor rakták vissza. A bűvárok által való keresésnek nem lett eredménye. Mondták, hogy ő, sose lesz az meg, van ott egy mély gödör. Tényleg van is egy nagyon mély gödör ott a fahíd után egy szakaszon, 10–11 méteres gödör van, meg a Tiszának az akkori áramlási sebessége olyan volt, hogy azt a könnyű dolgot Isten tudja hova vitte, és hova rakta le. Meg kellett a városnak fizetni. Sehonnas máshonnas nem tudott elvenni a város, mint a saját fejlesztési pénzeiből. (Molnár József)

A Felszabadítási emlékmű ledöntésével még korántsem lett vége a napnak.

c. *Megtépett vörös drapéria*

Az ezt követő eseményekről csupán utalásszerűen történt említés az adatközlők részéről. Az éjjeli párttagüldözést és a kommunista vezetők menekülését viszont mindenki megemlégette.

A Zója likvidálását követően az eddig kettévált csoport ismét találkozott a Csemegi utcai pártszékház előtt. Dudás Lajost idézve: „A pártbizottság védelmére a honvédség négy fegyveres katonát rendelt ki, akik nem avatkoztak semmibe. Az ügyeletet tartó párttagok közül három férfi és egy nő, a kapuban fogadta az érkezőket. A pártbizottság vezetésével ideiglenesen megbízott Pálinkóné szólt a tömeghez. Az elvtársak megszólítására az emberek érzékenyen reagáltak. Leszedték az épületről a pártjelvényt a csillagot, a vörös zászlót. Hét-nyolc ember bement az épületbe, a drapériákat kidobták az utcára, és meggyújtották. A tüntetők odaérkezte előtt a pártvezetőségi tagok vitatkoztak, hogy a fegyvereket használják-e. Szerencsére a józanabbak véleménye döntött, és nem adtak tűzparancsot”²⁰ Sebestyén István a következőket írja: „A még jelenlévő néhány megmámorosodott diák egymás hátára mászva tépte az épület homlokzatáról a vörös zászlókat. P. F. téglagyári munkás baltával verte le a falról a pártjelvényt”²¹ Dudás Lajos erről nem értekezik, de Sebestyén István leírása szerint a pártszékházba betóduló emberek egyike fojtogatni kezdte az ellenálló elvtársnőt, aki egy kiskatona mentett meg.

A feldühödött tömeg az esti órákban Szórfi Mihály és Kiss János házához igyekezett. A gimnáziumi igazgató addigra sikeresen elmenekült otthonról, míg Szórfi Mihályt, aki végrehajtó volt az adócsoporthoz, alaposan elverték. Ő volt az egyetlen párthű érzelmű ember Csongrádon, akit ekkor ténylegesen bántalmaztak. Az esetre szinte mindenki emlékszik, –de senki sem volt jelen.

Végeredményben a verekedések – én úgy tudom – hogy este történtek, Szórfi Mihálynak a megverése, Kiss Jánosnak az elkergetése az esti órákban történt. Kiss Jánossal kapcsolatosan, ő a gimnáziumnak az igazgatója volt. Valamikor a Szocdem. pártból indult el, és aztán az MKP-nak lett a tagja. Ő radikális módon képviselte azt az ügyet, és azt a szegény gimnazistákkal is érezte. Ilyen dolog volt, hogy ezeknek az „e” betűsöknél, rendszeresen le kellett menni az igazgatói melletti kisebb irodába, azt úgy nevezték, hogy „suttogó”. Ott egyik alkalommal tőlem is kérdezte, hogy hány disznót vágtunk, hány hold földünk van. Nos ez több gyerekkel így is megtörtént. Aztán elmarasztaló jellemzéseket írt rólunk, meg biztos az elődeinkről is, amit aztán – 1957-ben – az egyetemen kézhez kaptunk. Szóval nem állt köztisztviselőben, inkább közutálatnak örvendett a Jani bácsi.

Szórfi Mihály azt hiszem a közigazgatási hivatalnak volt a vezetője. Főntről jöttek a rendeletek, ő meg végrehajtotta. (Gát László)

Kiss János időbe megkapta a hírt, hogy a szomszédok kerítésén keresztül menekülni kell, el kell hagyni a várost mert üldözik az emberek, keresik, hisz előtte már az akkori egyik végrehajtó –Szórfi Mihály, az is csak azért maradt életben, mert mikor a mentőbe rakták be, akkor azt hitték, hogy már halott. (Molnár József)

²⁰ Dudás 1997. 9.

²¹ Sebestyén 1976. 70.

Sebestyén István leírásában az szerepel, hogy a lázongó tömeg az azt követő napokban sorra kereste fel a helyi kommunista vezérek lakását, feltörték azt, de otthon már senkit nem találtak. „Október 28–29-e előtt azonban a kommunista üldözés sehol sem robbant ki oly leplezetlen brutalitással mint Csongrádon”²² Sebestyén disszertációjában a diákokat, míg Dudás Lajos az asszonyokat említi, mint fő agresszorokat.

Még aznap éjjel a temetőben lévő szovjet katonai emlékműnél elszavalták a Szózatot, majd ledöntötték azt. A rendszer jelképeinek széttűzése ezen a napon volt a tetőpontján.

7. Október 27. „Aki forradalmárookra lő...”

a. Piroska János

Ezen szombati nap reggelén elkezdték megszervezni a Nemzeti Bizottságot, melynek élére dr. Piroska Jánost szerették volna felkérni. *Megalakult a helyi munkástanács, Csongrádon a diákok közül az akkori diákoknak a vezetőjét, a negyedik osztályos fiút, őt bízták meg, ő került be ebbe a tanácsba.. Egy alapvető dolog: nem akartak senkin bosszút állni. Egy dolog volt a céljuk, Fülöp Mihály volt ennem a vezetője, hogy Csongrádon ne legyen vérontás, és minél gyorsabban álljon helyre a mindennapi élet. Az üzemnek, amely menet közben abbahagyta a működését, kezdjék meg, hogy dolgozzanak.* (Molnár József)

Piroska János igen köztiszteltetben álló ember volt abban az időben Csongrádon, bár megítélése az idők során folyamatosan változott. Az akkoriban Félégyházán dolgozó egykori polgármester hazahozataláról Dudás Lajos ennyit ír: „Dr. Piroska János Kiskunfélegyházán mint cukorrépa átvevő dolgozott. Már hajnalban átment érte egy motorkerékpáros, és kérte, hogy jöjjön haza.”²³

Sebestyén tanulmányában a motorvezető kényszerhelyzetéről számol be: „Október 27-én hajnali 2 órakor Kocsis Máttyás ostorszíjas kisiparost felverik Somogyi Béla utcai lakásán. A mintegy 10 főnyi csapatból csupán két személyt ismer, a többit sohasem látta. Felszólítják, hogy hozza a motorkerékpárját és azonnal induljon Kiskunfélegyházára. Kocsis szabódik, de a jövevények nem tűnnek ellentmondást. Végül annyi engedményt kap, hogy 2 óra helyett reggel 5 órakor indulhat. Feladata: Csongrádra hozni dr. Piroska Jánost, aki 1933 és 1941 között a város polgármestere volt.”²⁴

Amíg reggel folyt ez a szervezkedés, az emberek délelőtt a városháza előtti térre kihordták a beszolgáltatási papírokat, melyek sok visszaélésre adtak alkalmat, és sorra elégették azokat. *Hát kihordták a beszolgáltatási papírokat, és akkor a Városháza előtt eltűzelték. És utána meg is szűnt a beszolgáltatás, Azt kiharcolták a kis-parasztok, de akkorára, aztán már azonnal államosítottak mindent.* (Fekete Ferenc)

²² Sebestyén 1976. 72.

²³ Dudás 1997. 10.

²⁴ Sebestyén 1976. 72.

Reggel meg is érkezett Piroska János, és délutánra nagygyűlést hirdettek meg a városháza előtti térre. A „vasember”²⁵ adta mindenki tudomására a híreket. Ekkor akarták lemondásra kényszeríteni a pártbizottság titkárát is, és a város kommunista vezetőségét.

Ezen a napon folytatódott a diákok tüntetése. A korábban elbontott országzászló szobrait a Felszabadítási emlékmű üresen tátongó helyére a gimnazisták közös erővel felállították: a kőből készült turulmadarat, valamint Ond és Ete mellékalakok figuráját. Az eseményre így emlékszik vissza egyik informátorom:

És aztán megürrült a szobornak a helye. És akkor itt jött a mi szerepünk, 3./A szerepe. Benn az osztályba azt mondták, hogy vigyük ki a turulmadarat és vigyük ki a két mellékszobrát, ami benn volt, ez Ond és Etének a szobra volt, benn a Múzeumban. De hát hogy vigyük ki? Még fiúk voltunk, tiszta fiú osztály volt, és találtunk egy egyágú létrát. Erre az egyágú létrára föltettük a turulmadarat. Körbeálltuk, hát őrült nehéz volt, és vittük kifele, és leraktuk a Zója szobor helyére. Óriási éljenzés volt, ablakokból, meg mindenhol.

Segített a tömeg fölállítani, akik ott voltak velünk, és mi ezzel befejeztük, a 3./A osztály befejezte ezt a szerepét.

Másnap reggel iskolába mentünk. Benn az iskolába bejött az orosz tanárunk, és az orosz tanár elkezdte mondani, hogy fiúk, vigyázzatok magatokra. Tehát nem arra intett, hogy ne vegyünk semmibe részt, hanem hogy vigyázzunk magunkra, mert beláthatatlan következményekkel járhat, meg minden. (Molnár József)

Piroska János délutáni beszédével kapcsolatosan ellentétesek a vélemények a résztvevők számát, összetételét illetően. Nézzük meg először, mit is írnak az írásbeli források: „Délutánra a hirdetett időre sokan jöttek el a városháza elé. (...) Nagy Imre tanácselnök a téren álló mintegy 1000–1500 embernek mindnyájuk nevében be is jelentette lemondásukat. Majd az épület hátsó ajtaján távoztak. (...) Dr. Piroska János az összegyűlt embereknek beszédet mondott, nyugtatta őket. Kért mindenkit, hogy ne kövessenek el törvényteleniséget. A tömeg is dr. Piroska Jánost akarta vezetőnek, aki gondolkodási időt kért.”²⁶ A Sebestyén-féle disszertációban ez áll: „Dr. Piroska még polgármestersége idején bebizonyította, hogy ért a politikához. Most sem ugrott fejfel a falnak. (...) Piroska rövid beszédet mondott. Nyugalomra intette a város lakosságát, és kirohanást intézett a kommunisták ellen. Ezután távozott. Nem volt elégedett. Mintegy 250–300 ember hallgatta meg. Ezek javarészt diákok voltak, illetve az a csőcselék, amely feldúlta a begyűjtési hivatalt. (...) Láta, hogy nem azoknak beszélt, akiknek szeretett volna. Kiegyensúlyozott, józan embereket kívánt volna megnyerni.”²⁷

A megkérdezettek közül hárman voltak jelen, hallották a beszédet, és hárman háromféleképpen érzékelték a tömeg nagyságát, az esemény volumenét:

Piroska Jánost fel akarták kérni, hogy legyen polgármester. De azelőtt is már volt. De ő nem vállalta el, nagyon szép beszédet mondott a Városháza előtt. Hát nem akarom mondani, Csongrád lakossága akkor is volt húszezer. Abból 5000 ember ott volt. Mindenki ünnepelőbe volt, nemzeti lobogókkal. (Fekete Ferenc)

²⁵ Rögzített helyzetű hangosbemondó a József Attila utca sarkán.

²⁶ Dudás 1997. 11.

²⁷ Sebestyén 1976. 119.

Én tulajdonképpen nem voltam benne semmi eseményben, a leglényegesebb dolog, hogy szombaton délelőtt meghallottuk, hogy tüntetés lesz, vagy nagygyűlés a városháza előtt. Hogy a város régi polgármestere fog szólni a lakossághoz. Piroska Jánosról van szó. Szombaton délután besétáltam a templom elé, és ott találkoztam az egyik osztálytársammal, szegény már meghalt, a Dávid Évával. Most is meg tudom mutatni a helyet, hogy na, itt álltunk ketten egymás mellett, és vártuk hogy majd jön a Piroska János. Nos, majdnem pontos időre érkezett, mégpedig én úgy emlékszem, hogy két lovas kocsival hozták, ilyen fiáker-szerű kocsival, hátul hárman ültek. Középen ült a Jani bácsi, egyik oldalon dr. Gál József járásbíró, a másik oldalon pedig a Magony István hentesmester. Fölvezették a városháza lépcsőjén, és nem a lépcsőről mondta a beszédet, hanem kicsit balra, ott ahol a zászlórúd áll. Onnan mondott beszédet, jobb oldalon állt a Gál József ügyvéd úr, őt azért ismertem, mert Csongrád labdarúgó szakosztályának ő volt az intézője annak idején, az első labdarúgó igazolásomat ő csinálta. A Magony Pista bácsit mint hentesmestert ismertem. A János bácsi olyan négy-öt mondatot mondott, az volt a leglényegesebb, hogy nyugalomra intette az embereket. Mindenki várja meg a törvényes rendelkezéseket, és utána majd még tárgyalunk. Az az érdekes, hogy közben ahogy ez a beszéd tartott, megérkezett egy lakodalmas lovas kocsisor, olyan tizenöt kocsival. Erről senki nem beszél. Nos ezek utasai ott kászolódtak le, hogy majd mennek be a templomba, mert akkor a templomi esküvő volt. Aztán a kocsik elmentek egy kicsit tovább. Hogy mennyien voltunk ott...hát én taksálom: olyan 200–250 ember.” (Gát László)

„És akkor jött Piroska Jánosnak, Jani bácsinak a szerepe, akit Félegyházáról egy motor-kerékpáros hozott haza, akit egyébként elítéltek, de nem tudták elfogni már, hiszen elhagyta Magyarországot. Egy aranyos ember volt, én személyesen ismertem.

Piroska János elmondta azt a csodálatos beszédét, én gyerekként ott álltam, odatámasztottam a kerékpáromat, édesapám kerékpárját a falhoz, fölálltam a kerékpárra és onnan néztem. Tehát aránylag messze voltam, de tökéletesen lehetett hallani. Békére meg nyugalomra intett bennünket. Piroska János nem vállalta el ennek a forradalmi tanácsnak a vezetését. Érezte, meg tudta hogy nagy baj van, és nem azért mert félt. Ő előre látta az eseményeket. Nem vállalta el, és akkor elmondta ezt a nagyon híres beszédét, de még be se bírta fejezni, mikor megjelent a repülőgép. (Molnár József)

b. Akit mindenki és senki sem ismer: Istenes Elemér

A városban maradt kommunista vezetőség egy része a laktanyába menekült, onnan Kecskemétre telefonáltak segítségért, hogy az összegyűlt tömeget valamilyen megfélemlítsék és szétoszlássák. Kecskeméten Gyurkó vezérőrnagy intézkedett: két lökhajtásos repülőgépnél adta ki a parancsot, hogy közelítsék meg Csongrádot, és ha szükséges, használják gépfegyvereiket. Gyurkó ugyanezen a napon lövette szét a tiszakécskei tüntetést, melynek 17 halálos áldozat és 110 sebesült lett az eredménye. A csongrádiak nem sok jóra számíthattak.

Onnantól kezdve, hogy a repülőgép zúgását meghallották a városban, sokan sokféleképpen emlékeznek arra, honnan is érkezett a lökhajtásos, mikor jelent meg, adott-e le sorozatot vagy sem, mi lett a roncsok sorsa, stb. Az írásbeli források is ellentmondásosak.

„Röviddel azután tehát, hogy Nagy Imre befejezte lemondását, egy lökhajtásos vadászgép jelent meg a tér felett. Többször fordult, miközben riasztó lövése-

ket adott le. Röviddel később lezuhant. Az emberek egy része megijedt, más részük a lezuhant gép után rohant, hogy kíváncsiságát kielégítse. (...) Az világos volt, hogy a lezuhant lökhajtásos már nem tud ártani, de senki sem tudta, vajon másik jön-e utána?"²⁸

Dudás Lajos, aki maga is jelen volt az eset alkalmával, így ír tanulmányában: „Dr. Piroska János beszéde közben meg is jelent egy vadászrepülő a tér felett. (...) Szerencsére Csongrádon a pilóta nem lőtt a tömegbe. A gép többször is fordult. A második és harmadik forduló közben több sorozatot engedett a levegőbe. A zárt tér és a gép nagy sebessége nem tette lehetővé, hogy megtámadja az embereket. A lövedékek a Kossuth tér, a gimnázium és a városháza környékén csapódtak be. Majd bekapcsolta az utánégetőt, aminek erős, ijesztő hangja volt, hogy a tömeget szétoszlassa. Műszaki hiba miatt az egyik fordulóban a gép kettétört, és lezuhant a Bökényi belső négyöles út mellé. A pilóta, Istenes Elemér életét vesztette. A városháza előtti tömeg egy része rohant a Bökénybe a roncsához. Sokan igyekeztek egy-egy darabot emlékül elvinni. Hamarosan megjelent egy őrjárat a laktanyából, ők azonosították a pilótát, és a holttestet elszállították.”²⁹

A téren jelenlevők közül Gát László ekképpen emlékszik vissza a történetekre:

Mikor a beszédnek vége lett, a menyasszony meg a vőlegény, a nácsnép kezdett bemen-ni a templomba, akkor jött a Fő utca felől két lökhajtásos repülőgép. Az egyik az nagyon alacsonyan, a másik pedig föntebb. Az egyik repülőgép, kicsit hátrébb, ott volt valahol a városháza fölött. Észleltük a nagy robajt, a Halásztanya felől. Félre fordulva jött a gép, a városháza felé néztek a kerekei, az utazófülkéje pedig a templom felé, és a bal szárnyán piros jelet mutatott. Mi az egyetemen honvédelmi oktatásban részesültünk, és ott azt tanultuk, hogy ez veszélyt jelent. A gép egy nagyon picivel föntebb ment először, mint a templom tornya. A második gép valahova elment, ez a gép pedig elkanyarodott a Tisza fölé, majd még egyszer jött, de még lentebb. Ekkor engedte el a sorozatot. Mindenki hasra vágta magát ott a téren. A lövedékek belecsapódtak a KIOSZ (kocsma) mögött lévő jég-verem nádtetejébe. Oda, ahol lebontották a régi pékséget, sütőüzemet. Az az érdekes, hogy apám ekkor már a sütőiparnál dolgozott, műszaki vezető volt. És egy lövedéket hozott haza, és mutatta, itt a géppuska lövedéke.

A repülőgép mikor másodszorra jött alacsonyabban, és elengedte a sorozatot, mi hasra vágtuk magunkat. A gép elment megint a Tisza fölé, és mi elkezdtünk szaladni be az Iskola utcába, mások pedig a templom mögé. Többen a Városháza árkádjai alá rohantak. A nácsnép meg bent volt a templomban. Eljutottunk a Múzeumon túlra, az iskola sarká-ra. Megint jött a gép, ez a harmadik köre volt, és a harmadik körben azt lehetett látni, hogy a gép nagyon magasra megy, húz fölfelé. Ez a gimnázium fölött volt. De nagyon magasra, már csak arasznyinak lehetett látni. Kidobott két valamit, kettőt. Hát mire gondol az ember, hogy bomba. Lehasaltunk Évával itt az Iskola utcában egy fa mögé. Kukucskáltunk a fa mögül. Mikor jön a detonáció? De detonáció nem lett. De azt lehetett látni, hogy a gép „stukában” jön lefelé füstölve, zuhan. A Bökénybe a gátórház mögé, a Négyöles útra, esett. A két „valamiről” meg kiderült, hogy két benzines hordó volt, és az egyik Galli kántorúréknak az udvarára, a másik pedig a Szent György utcába, ahol a Dr. Fehér Ede

²⁸ Sebestyén 1976. 122.

²⁹ Dudás 1997. 12.

tanár úrék laktak, azoknak a spejzakra esett. Két üres benzines hordót dobott ki, tehát szabadulni akart a teherből, valószínűleg. Vártuk a detonációt, de nem történt semmi, és akkor szaladtunk tovább ki a Tisza-gátra, onnan lehetett látni a füstcsóvát, megnéztük, de mondtam, hogy én nem megyek oda, fölösleges lett volna, hiszen újabb robbanás sem volt kizárt. Sokan szaladtak végig az Andrassy úton, szaladtak arra lefelé, közel is mentek hozz. Mire mi végig sétáltunk a gáton a piroskavárosi kistemplomig, és én kijöttem a Fekete János utcán a malom elé, akkorra a gépet már, a roncsokat vitték a csongrádi laktanyába. A másik gép jött keresni a lezuhant gépet. Kettőt fordult, mire megtalálta.

Úgy tudom a pilóta Istenes Elemér volt, vannak akik mondják, hogy látták a holttestét. Már régen hallottam, hogy darabokat hoztak el a gépből, és a gép alumínium oldalából, szárnyából, lábas fölé földöt csináltak. A lezuhant gépért a felderítő gép jelentésére Kecskemétről jöttek. (Gát László)

A repülőgép megjelenése okozta riadalom hatásának, valamint az akadozó információáramlásnak tudható be, hogy a lövések számát eltérően idézték fel, valamint a lövedékek becsapódásának helyét is mindenki máshol jelölte meg. A gép irányváltztatásának leírásai is elég változatos képet mutatnak. Fekete Ferenc így emlékezik:

Megjelent a város fölött a repülőgép, egyet fordult, leadott egy sorozatot. Nem a tömegre adta, hanem a játszótér ahol van, Ifjúsági tér, attól visszább ott csapódott be három vagy négy lövedék házak udvarába. Akkor még egyet fordult, és akkor vonult a város fölött el, és annyira lenn volt, hogy a Gimnázium teteje felett alig ment el valamennyivel. Hát néztük. És egyszer csak óriási bum, és lezuhant a repülő. Istenes Elemér volt a pilóta.

Hát mint mindig, abban a szent pillanatban megtámadták. Mire Kecskemétről kijöttek, akkorára széthordták, szétverték, szétlopkodták a gépet. Csak a pilótának a maradványait hagyták ott.

És nekünk volt egy kiállításunk, a POFOSZ szervezetnek egy kiállítás, és volt egy olyan, akinek a családja abból a repülőből be tudott mutatni darabokat. (Fekete Ferenc)

Istenes Elemér kecskeméti hajózó százados halálát valószínűleg műszaki hiba okozta, bár a városban pletykák terjengtek arról, hogy a gépet a laktanyából lőtték le. A gép lezuhanása óriási eseménynek számított Csongrádon, bár a tanyán lakó kisgyermekes anyuka csak halványan emlékszik az eset említésére:

Nem tudom, de mintha rémlene, mintha újságolták volna. A tanító mikor kijött, tulajdonképpen a férjemmel beszéltek ezt, én meg sokszor úgy figyelmen kívül hagytam, meg hát ugye a pici ott volt, meg a Marika első osztályos volt. Volt énnekem mit, a gyerekeket rendbe tenni. (Újvári Mária)

Molnár József a lezuhant gép közvetlen közelében is járt. Visszaemlékezését érdemes figyelmesen olvasni:

Kecskemétről jöhetett. Én voltam ott először, amikor leesett a repülővel, és én értem be leghamarább. Amikor elkezdett lőni, én fölugrottam a kerékpárra, és tekertem ide, én itt laktam benn ezen a helyen, benn az óvárosban. De közben valahol a fele útján lehettem, amikor láttam, hogy a repülőgép csinál egy fordulót, becsapódik és egy óriási nagy tűzgomolyag jön föl füstfelhővel, azt hittem, hogy ide zuhant az óvárosba, hisz nádtetős volt minden ház, tragédia lett volna, ha ide csapódik. Hál' Istennek nem ide, hanem a harmadik dűlőre, benn itt a belvárosi földekre. Ma már itt egy elegyengetett mezőgazdasági terület van, akkor is az volt, gyümölcsös volt közvetlenül mellette.

Kerékpárral mentem lefele, tekertem nagyon, és ahogy leértem, hát égett a föld ott, minden, láttam az embert aki ott feküdt a földön félig kibomlott ejtőernyővel, és láttam ahogy a négyölesen jön egy szénával megrakott szekér, az meg tette föl azt a kereket, amely ugye becsapódás után abba az irányba elgurult. Fölrakta és ment tovább. Csak értéke volt, hát lovas kocsik voltak abba az időbe, ilyen gumikerekes kocsik. Azt felrakta a kocsijára, és jött tovább mintha mi se történt volna, gyorsan hajtott, hogy nehogy véletlenül észrevegyék. És ahogy odaértem, abba a tűzbe a nyomjelző lövedékek még durrogtak fölfele, és akkor megláttam a fa tetején a plexit, ami a kabin fölött volt, katapultált a pilóta, fölkerült a fára, és én fölmentem a fára, és enyém lett az a hatalmas darab plexi.

Közbe megérkezett egy tűzoltó autó, ők is azt hitték, hogy ide zuhant a városra, és elkezdtek mondani, hogy üssük, verjük agyon, öljük meg, ment ez a szöveg rettenetesen. És hát ott volt a pilóta, amikor kivették a zsebéből az igazolványt. Ott álltam közvetlenül mellette. Két igazolványa volt, egy magyar nyelvű igazolvány volt, úgy hívták, hogy Istenes Elemér, a másik az pedig orosz nyelven volt. Hisz oroszot tanultam, el tudtam olvasni, ugyanolyan névre volt kitéve, az emberek mégis azt hitték, hogy ketten voltak. Közvetlen mellette gyümölcsös volt, meg volt ilyen kis kunyhó, elkezdtek mondani, hogy keressük meg, és üssük agyon.

Istenes Elemérnek a feje, a koponyájának a teteje hiányzott, nem tudott kinyílni az ernyője, mert nagyon alacsonyan katapultált, az ejtőernyőből mi fiúk kihúztuk az ejtőernyő zsinórját, és az ejtőernyőt pedig vitték, akik érték. Majd megjelent egy idősebb házaspár. Orra csapódott be a repülőgép, és a repülőgép elején lévő ikergéppuska kiszakadt, kirepült belőle. Elhajolt az orra, érdekes módon elhajolt a csőve, azt megfogta a bácsi, föltette a hátára, a mellette lévő néni, aki nem tudom, hogy honnan jött a földjéről vagy honnan, hát ilyen garaboly volt a kezébe, ilyen kis garaboly, abba rakta befele a színes nyomjelző lövedékeket. Ezek körülbelül olyan 40 cm hosszúak lehettek, különböző színnel, csíkokkal volt körberakva, ami jelezte, hogy na milyen színű maga. És ők ellenkező irányba elmentek.

Kiérkezett a honvédségnek a képviselője is, Istenes Elemérnek kivették a nyakláncát a nyakából, amely nyakláncan –egy arany nyaklánc volt– volt rajta egy szív. Ezt a szívet ketté lehetett hajtani, és a szívbe volt egy női fénykép. Valószínűleg a felesége volt. De hogy mi által, hogyan, de ezen a fényképen már volt egy elmosódott vércsepp is.

Elvitték Istenest, közben jött egy másik repülő, körözött fölöttünk, mindenki pánikba esett, hogy na most mi fog történni. Hisz Kecskeméten tudták, hogy eltűnt onnan a radarról, hogy mi történt a géppel, látták is, hogy nem szállt le senki se. És akkor utána, ahogy kezdett esteledni, azon az estén nagyon jó idő volt. Egész éjjel nem bírtunk aludni, mert verték szétfele a repülőt. Mindenki vitte a darabjait haza magával, ebből ugye én is kivettem a részemet. Tudtam, volt aki elvitte a rádióját, majd később ezt a férfit megtalálták, ezt elítélték, meglett a fegyveres is, és volt ami legelőször eltűnt, eltűnt a kézi lőfegyvere a pilótának, majd az a fegyver is később meglett a Tiszában, hogy ki dobta bele, az már nem.

Fehér Ede bácsi házára dobott egy üres tartályt mikor zuhant, és ott volt a mendemonda, hogy lelőtték a laktanyából, de ezt senki nem tudja, legalábbis nincs semmilyen forrás róla. Semmilyen nyoma nincs, hogy igazából mi okozta ennek a repülőnek a lezuhanását.

De ezt úgy ítélte meg a csongrádi ember, hogy na, a sors keze az velünk van. Elszabadult indulatok voltak, akkor már borzalmas volt, ezt az embert rugdosták ott a földön, halott volt. Alig tudták kimenteni...valami százados jött a katonáival. Nem élt már.

Másnap reggelre szétszedték a repülőt és hát már csak dirib-darabokat tudtak belőle elszállítani, hisz itt a belvárosi ember, mind akik itt laktak, mind vitt haza magának emlékül egy darabot. Édesanyám hosszú időn keresztül őrizte az emlékeink között. Én ilyen kis irányító automata szárnyirányító-vezérlő rendszernek egyes részeit, darabjait szereltem ki, hoztam magammal. És hát igazából ez volt az a pont, amikor volt egyfajta elégtétel.

Nagyistók Sándor visszaemlékezése ebben a kontextusban különösnek tűnik. Ezen a napon ő Szentendréről utazott haza Felgyőre, útja Csongrádon át vezetett. Elmondása szerint csak benézett a városházára, – mindeközben szó sem esik sem Piroska Jánosról, sem valamiféle tömegről – és kifelé jövet hirtelen a következő kép tárult szemei elé:

„Alighogy a városháza lépcsőjére léptem, repülő jelent meg a város felett. Leereszkedett, és a főút hosszában végig repült. Ezt megismételte még kétszer, majd feljebb húzott és lőni kezdett. Én a fal mellé ugrottam, és figyeltem a gépet. Rémülten láttam, hogy folyamatosan dobál ki valamit. Azt hittem gránátok, de miután tőlem mintegy 5–6 m-re esett le egy, láttam, hogy gépágyú hüvely. Talán a harmadik lövéssorozat leadása után láttam, kigyullad a gép, éles fordulattal zuhan lefelé. Szerencsére a bökényi határ rész szántó táblájára zuhant, mintegy 5–700 m-re a városszéli háztól.

Mindannyian odarohantunk. A gép még a levegőben szétrobbant, a szántóra szétszóródva esett le. A pilóta is ronccsá égve, zsugorodva esett zuhant ki a gép darabjai közül. Kis döbbenet után voltak, akik felocsúdtak, és rövid szónoklattal méltatták a csodát, hogy aki forradalmárokról lő, mind így jár.”³⁰

Az eset végére zárójelzve érdemes megemlíteni Gyurkó Lajos vezérőrnagy interjújának részletét, melyet a Magyar Ifjúság riporterének adott 1957-ben: „Csongrádon szintén lincselésre készült az ellenforradalmi tömeg. Mire egy lövészegység a helyszínre érkezik, az ellenforradalmárok már végrehajthatják aljas provokációjukat. De mégis azonnal cselekedni kellett. Néhány perc múlva két lökhajtásos vadászgép körözött a lincselésre éhes ellenforradalmárok felett. Hosszú sorozatokat adtak a levegőbe, majd az egyik gép egy kétszáz literes üres benzineshordót dobott le. Rémülten futott ki merre látott, mert azt hitték, bomba hull a nyakuk közé”³¹

8. Október 28. Lélegzetvétel

Vasárnap reggel dr. Piroska János a városházán bejelentette, hogy nem vállalja a forradalmi tanács vezetését. Az ott lévők mindezt tudomásul vették, helyette Fülöp Mihályt bízták meg az ideiglenes tennivalókkal. A további zavargások megakadályozása végett a gyenge lábakon álló honvédséget és rendőrséget kérték fel folyamatos járőrözésre.

Az előző napi események nyomait, többek közt a Zója leányalak helyét bámulták meg többen is:

³⁰ Nagyistók 1998. 33.

³¹ Dudás idézi, 1997. 12–13.

„Csongrádon óriási tömeg volt az utcán, mintha búcsú lett volna. A főutcán hömpölygött a tömeg. Mindenki látni akarta a ledöntött szovjet emlékművet, meg a 'leány' helyét. Az Erzsébet szálló melletti kis parkban volt ez a „leányszobor” felállítva 1956-ig. A szobor mondanivalója: 'Boldog fiatal örül a felszabadítók bejövetelének.'

A meggyalázott nők ezrei undorodtak ettől a szobortól. Volt, aki titokban, de volt, aki bátran, de ahányszor arra ment, annyiszor ... hát hogy is mondjam, szabadult meg „torokvadászkától”³²

A Zója mindössze két hétig volt felállítva a városban, de valóban sokan ferde szemmel néztek az oroszok érkezésének hírére repesdve örülő naiv leánykára.

A vasárnapi szentmisén a Mindszenty hercegprímás által előző nap felolvasott levelet idézték fel újra. Az október 27-i rádióbeszédre és annak hatására Molnár József így emlékszik vissza:

Nagyon érdekes dolog ez, ott voltam akkor, amikor hallgattuk Mindszentynek a rádióban elhangzott beszédét, és őszintén azt kell mondanom, hogy igen vegyes érzelmeket váltott ki. Tehát nem olyan volt, hogy hurrá ... katolikus volt ez a térség, egy dolog nem tetszett, ott azt mindenki mondta, én meg 17 éves gyerek hallottam, hogy a Mindszenty hercegprímás azt szerette volna, ha az egyházi birtokok visszakerülnek az egyház kezébe. Na most pontosan ez volt az a pont, ami ebben a városban, ebben az alföldi városban a legérzékenyebben érintette az embereket. Hisz elvették a földeket, meg akit kulákká minősítettek, annak meg volt a maga átká, a maga baja. Visszaemlékszem rá, hogy fölhördültek, amikor kimondta ezt, hogy vissza az egyházi birtokokat. Addig mindenki örült neki, hogy nahát, Mindszenty hercegprímás milyen ragyogó, hisz azt biztos tudja, hogy 1954-ben itt volt Csongrádon Mindszenty hercegprímás. És azt nem tudja, hogy én azon a hajón voltam mint kis ministráns. És tudja mi volt a hajó neve? Rákosi Mátvás.

Többen is nyilatkoztak a beszéd ilyesfajta vélt vagy valós vonatkozásairól, de nem valószínű, hogy a hercegprímás ilyen módon provokálni szándékozta volna a híveket.

A vasárnap sokkal békésebbnek ígérkezett, a város viszonylagos nyugalomát nem zavarta meg semmiféle atrocitás. „A mise után tovább sétált a nép, a szép őszi napsütéses időben. A zsongást félóránként a Himnusz eljátszása szakította meg. Ilyenkor mindenki, ahol éppen volt, vigyázálásba meredt. A rendőrök tisztelegéssel reagáltak. (...)”

Békésnek látszott a város. Mintha igazi béke lenne, és mindenki örülne az új szabadságnak. Olyan látszat volt, mintha politikára senki nem gondolna. A rádióban túlsúlyban a zene. Néhány nyilatkozat, óvatos kritika. Pedig a feszültség ott vibrált a levegőben. Sunyin egymást figyelve beszélgetni kezdtek.”³³

³² Nagyistók 1998. 35.

³³ Nagyistók 1998. 35.

9. Október 29. utáni napok

Ezen a hétfői napon választották meg hivatalosan a Nemzeti Bizottság élére Fülöp Mihályt. Kikötése annyi, hogy munkájában kellő támogatást vár minden rétegtől és a rendőri erőktől. A tagok közt szerepelnek többek közt különböző vállalatok, téészek, iskolák megbízottjai, akik saját apparátusukat igyekeztek képviselni a gyűléseken. A gyárakban megalakulnak a munkástanácsok, igyekeznek felmérni a város szükségleteit és igényeit, ezek alapján próbálják helyreállítani ezekben a zavaros napokban a város vérkeringését.

Intézkedéseik többek közt tehát a rend helyreállítására irányultak: megszervezni a lakosság élelmiszerellátását, a tanítást újra megindítani. A követeléseket pontokba szedték, a leglényegesebb elemeket Dudás Lajos így összegzi:

„A Kisgazda Párt részéről Kása István elnök olvasta fel tizenhárom pontos javaslatát, melyek később az elküldött követelések alapját lépezték: Főbb gondolatok a következők: Magyarország lépjen ki a Varsói szerződésből. A szovjet csapatok azonnal vonuljanak ki. Oszlassák fel az országgyűlést, tartsanak új választásokat, a nép kívánságának megfelelően. Bocsássák szabadon a politikai elítélteket. Állítsák vissza a kisipart és a kiskereskedelmet. A szövetkezeteket az önkéntesség elve alapján tartsák fenn. Az adókat igazságosan vessék ki, ne fizessenek az osztályidegennek minősítettek arányaiban többször annyit, mint mások. A beszolgáltatásokat szüntessék meg. Adják vissza a munkásoknak a sztrájkjogot. Emeljék fel a férfiak fizetését annyira, hogy a feleségeknek ne kelljen munkát vállalniuk. A hivatalokba megfelelő képzettségű szakemberek kerüljenek. A diákok pályaválasztását tegyék szabaddá. Rendezzék a nyugdíjakat.”³⁴

Tisztán látható, hogy a fenti követelések alapját az első pontban felvázolt sérelmek képezik.

a. Forradalmi hétköznapiak

Itt érdemes pár szóban megemlíteni, milyen is volt az élet és az általános közhangulat Csongrádon a forradalom ideje alatt. Az egész országban az oroszok megérkezéig este nyolc óra után kijárási tilalmat rendeltek el. Éjjelente fiatalok járőröztek a városban, és rendreutasították az utcán tartózkodókat.

Fehér József matematikatanár volt a gimnáziumban. Igazgatóhelyettes volt, meg Vallyon Aladár, aki később igazgató volt. Ők abban az időben megszállott fotósok voltak, fotószakkört működtettek a városban. És volt valami csodálatos csillaghullás, vagy valami ilyesmit mondtak, és ők kimentek a Tisza-gátra fényképezni. Elkapták őket, és Józsi azóta is emlegeti azokat a pofonokat, amiket kapott érte, meg elvették tőle az eszközöket. Mi fiatalok, legalábbis abban a városrészben, ahol lakom, itt mindenki betartotta a kijárási tilalmat. Mert messze voltunk a városközponttól. A Kerekároknaál megszűnt az élet. Innentől kezdve ez a városrész önálló életet élt. (Molnár József)

A kijárási tilalom a forradalom utáni hónapokban is érvényben maradt, így több kalandos eseményről is be tudtak számolni a megkérdezettek:

³⁴ Dudás 1997. 17.

Aztán később, már november végén, december elején, is volt kijárási tilalom. Jártunk disznótorba. Nálunk is volt, aztán a Szép utcában is, másutt is. A vacsora azt jelentette, hogy jól bekajáltunk, jót beszélgettünk, nagyokat röhögtünk, és úgy éjfél tájba elmentünk haza. A Szép utcában az egyik ilyen disznótoros este után ballagunk hazafelé, nem voltunk csöndösek, de a húsz éves emberek, akik jóllaktak, jól szórakoztak. Találkoztunk a járőrökkel. Ezek a járőrök nálunk sokkal fiatalabbak voltak, és a nyakukba volt akasztva a gitár, a dobtáras golyószóró, ismertük is őket. Határozottan léptek fel ellenünk, és az egyik, futballistatársam (vicces gyerek volt), mikor ezek hangoskodtak odament hozzájuk, rátette az egyiknek a vállára a kezét és azt mondta: Öcsém? Tudjátok hogy mi a dolgotok? Azt mondja: Hát hogyne tudnánk! Akkor nagyon gyorsan menjetek haza, mert gyerekek vagytok – válaszolt a barátom. (Gát László)

Az emberek leginkább a boltokban és a fodrásznál érintkeztek és tárgyalták meg a városban történt eseményeket. Persze a több éve belénk nevelt alapvető bizalmatlanság nem oldódhatott fel pár nap alatt, különösen azért, mert igen sok volt akkoriban a hirtelen kommunistából nacionalistává avanzsálódott elvtárs, akiben még a legdramatikusabb pálfordulat után sem volt ajánlatos túlzottan megbízni. A társasági élet forradalom alatti bűvópatakjairól így mesélt Molnár József:

Megszólt Szabad Európa. És hiába zavarták, ezen a kis vacak Néprádió n be lehetett fogni, és az emberek folyton itt ültek apámnál, hisz az apám fodrász volt. Ennek a városrésznek ő volt a fodrásza, és a fodrászműhely egyik találkozóhely volt, akkor tévé meg ilyesmi nem volt. Itt kibeszélték magukat, nagyon sokat voltam én is idelent, igazából nem politizáltak, panaszkodni panaszkodtak, de úgy igazából nem politizáltak. És benn az Óvárosban, pont azért mert ilyen nagy kommunista egyéniségek laktak, mondhatnék nevet is: Eke Pál, itt lakott három-négy házzal arrébb. Ezért ezen az oldalon itt néma csend volt, mindenki meghúzta magát. (Molnár József)

Persze nincsen rózsza tövis nélkül, forradalmi lelkesülés ide vagy oda, az általános talajtalanság és zavar közepette egyesek saját jólétük növelésén fáradoztak. Ezalatt az ékszerbolt feltörése értendő. Az élelmiszerboltok sorozatos kirablása inkább a forradalom utáni nehéz téli hónapokban volt jellemző.

A rádió kivül egyéb hírforrások is elősegítették a tájékozódást, többek közt a fővárosból hazaérkező rokonok és ismerősök.

Az én szegény testvérem, Jóska Mosonmagyaróváron volt határőr azt hiszem, határőr, és mondja, hogy mit csináltak. Onnan jött haza, gyalog. Ez így van, gyalog, azt mondta, hogy rettenetes össze van verve Pest, talán jobban, mint a háborúban. Más is mondta, nem csak ő. Jobban. Tehát rettenetesen. Hallottuk, aztán hallgattuk a rádiót, hogy a Kilián laktanya, meg a Rádió, meg a Korvin köz. Hát az volt a nagy hír, hogy benzines palackot dobálnak a tankokra, meg fegyverük volt, mert még az úton átszaladó embert is lelőtték. Szóval ezt tudtuk, hogy ártatlan áldozat nagyon sok volt.

Hát nagyon sokan kimenekültek, azt is hallottuk, mert üzenetet hallhattunk meg minden, szóval hát így telt, hogy csak csodálkoztunk. (Gyöngyössyné Nagy Etelka)

Meg Lajosnak az unokatestvére az beszélt, az pesti fiatalember volt, aztán 19 éves volt, az utána, a forradalom után lejött, hát az beszélt, hogy mi volt. Aszongya: „Ti nem is tudtok semmit se, aszongya, Csongorádiak, tik csak ültök a feneketekén” Ez volt a szavajárása. Mer aszongya, mink mit csináltunk. Mert nem tudom milyen iskolába járt,

aztán ő is volt ilyen fölvonuláson, éppen hogy csak megmaradt. Na az beszélt róla, mikor vége lett a forradalomnak. Az szörnyű volt, ami ott volt. (Tóthné Újvári Mária)

A Csongrád környéki tanyasiak a lehető legkevésbé vettek részt a forradalom nyílt szembenállási mozgalmaiban. A hírek is nehezebben juthattak el ide, Nagyistók Sándor közlése szerint csak minden huszadik tanyában volt rádió. Tóthné Újvári Mária szavaival tökéletesen reprezentálja a tanyán élő parasztság alapvető hozzáállását a forradalmi eseményekhez. Érdeemes megfigyelni, hogy a megfontoltság, jövőre orientált, logikus előrelátás uralja a szemléletet a fennmaradás és a megélhetés érdekében. A forradalom itt afféle városi úri-muriként jelenik meg:

Hidd meg, ez a parasztnép nem lázongó volt. Szóval hogy mondjam, mert sok rémség volt a Rákosi rendszerbe, úgyhogy olyan sok védtelen ember szenvedett azért a pár hold földért, hogy szörnyű volt. És amikor lehetett volna, akkor az meghúzta magát, nem az a típus volt. Tehát itt mondom nem úgy ment, mint Pesten a gyári munkás, szóval itt más. Itt nem. Az ilyen mezőváros, nem olyan mint a gyáros a gyárba, az másképp volt.. Mondom itt Csongorádon itt olyan simán ment el, hogy nagyon. Én úgy tudom.

Emlékszem, kint a konyaszéki iskolánál nem volt szünet. Úgyhogy akkor mikor M. ment tüntetésre, akkor hamarabb kijöttek az iskolából úgy, hogy Marika lányom a tanító bácsival jött haza, és azt mondja: Na, – aszongya – apádat mindjárt kifogjuk, a lovakat az eke elől, aztán majd elhívom a tüntetőkkel. Na oszt a papa nem ment, aszonta, hogy ide figyelj Imre, én ezt nem csináltam, aki csinálta, az mostan majd visszacsinálja. Aszongya én nem megyek, értsd meg. Tehát akkor hívta M., de azt mondta, én nem megyek. Van én nekem mit csinálni, meg látod, ezt akarom befejezni. Asszony is most jött a szülőotthonból, és nézd meg, szedi a répát, én meg aszongya menjek tüntetni? Hát már olyan nincs. Én nem megyek engem nem érdekel, mert nekem első a mezőgazdaság. Ez akkor volt, mikor vége lett valami beszédnek, de hogy azt ki tartotta, hogy, én azt nem tudom. Csak mikor kijött a tanító, Imre bejött hozzá, aztán hogy mit beszéltek, én azt nem tudom, mert odabent voltam a picivel. Annyira nem is érdekelt engem az, volt énnekem éppen elegendő. (Tóthné Újvári Mária)

Hasonló kijelentést tett Nagy Etelka is, szavait idézve: *Aki elkezdte Pesten, az majd be is fejezi.*

Mivel tanulmányom fő nyomvonalát az adatközlők által felvázolt főbb pontok irányítják, ezúton eltekintek a városban szerveződő hivatalos intézkedésekről, melyekről senki nem tett említést. Az érdeklődők számára szívesen ajánlom az irodalomjegyzékben felsorolt munkákat.

b. Élelmet Pestnek!

A forradalom utolsó napjaiban a rádióban gyakran elismételték, hogy Pesten éheznek a forradalmárok. „Juhász főhadnagy javasolta, hogy gyűjtsenek a Pesti dolgozóknak. Vita nélkül elfogadták. Domokos Imre, a vágóhíd vezetője javasolta, hogy a vágóhíd húsfeleslegét küldjék fel a fővárosba”³⁵A szervezkedést kissé másképp írja körül Sebestyén István: „Az élelmezés tekintetében volt még egy másik tényező is, amit különös gonddal tartottak szembe lőtt, nevezetesen: hogy a

³⁵ Dudás 1997. 17.

fővárosba élelmiszert szállítsanak. Dávid Lajos (...) megszervezte a gyűjtési akciót, amit az általános iskoláknál bonyolítottak le, s az összehordott élelmiszereket Budapestre irányította.”³⁶

Adatközlőim közül hárman emlékeznek erre az akcióra, de egyik elmondás sem fedi le teljesen a másikat.

Mikor a forradalom volt, utána volt egy csoport, akik élelemmel megrakott teherkocsikkal mentek Pestre. Ez 26-án 27-én volt. És mikor ezt megtudták, hogy ez így történt, úgy hívták Domokos Imre, ő egy hentes volt. Őt is úgy megverték, amiért ebbe benne volt. És ő nekem sokszor de sokszor elmesélte, hogy mit csináltak vele. Pedig csak annyi volt a bűne, hentes volt, és fölvasárolt nem tudom mennyi állatot, ő mint hentes harmad vagy negyedmagával levágták, kocsira rakták és felvitték Pestre. Volt pénzük ott, csak nem volt mire. És ezért dádázták meg. (Fekete Ferenc)

Tudom, hogy gyűjtöttek itt benn a városban, tudom hogy édesapám is adott hozzá, méghozzá nem is akármiket, élelmeket vittek. Élelemnek akkor szűkibe voltunk, de valamikor előtte disznót vágtunk ilyen feketén, és ebből adott élelmeket föl. Hogy ez az élelemmel megrakott teherautó följutott-e Pestre, vagy mi lett vele, erről nem tudok semmit. Azt tudom hogy itt, ebben a városrészben mindenki jött, adta. De minket ez...hogy mondjam, nagyon hülye szó, majd mindjárt azt mondják róla, hogy egy érzéketlen tuskó vagyok, pedig csak diák voltam, 17 éves. Szóval mi nem foglalkoztunk nagyon vele. Ez a szüleinknek a feladata volt. (Molnár József)

A szállítmányok nem minden esetben jutottak el a címzettekhez, az oroszok út közben több teherautót megállítottak és visszafordítottak.

Hát ezt azzal lehetne összekötni, hogy a Nagy Imre megegyezett tárgyalásokkal, hogy az oroszok a nép követelésére kijöttek Pestről. De a szovjet katonák, csak Lajosmizséig vonultak vissza, ott megálltak.

Egyik teherautóval szegény apám is fölment. Átadták a kenyeret a forradalmi bizottságnak, ő tudta a járást Pesten, (mert ott volt segéd annak idején) és onnan még aznap vissza is jöttek. Következő nap megint vittek egy szállítmányt. Azt viszont már Lajosmizsénél az oroszok leállították, és visszafordították. Ebből lehetett következtetni, hogy az oroszok nem véletlenül álltak meg Lajosmizsén. Ez nyilvánvaló. A Domokos Imre bácsi a hentes, az meg húsokat vitt, az első fölért Pestre, a második viszont nem ért célba, mert megfordították, vissza zavarták őket a katonák. Egyébként az orosz kiskatonák nem tudták, hogy hol vannak. Őket Szezra képezték ki. Mert az is benne volt a levegőben abban az időben, hogy ott Szezra van valami probléma, és a Szovjetunió is kész arra, hogy beavatkozzon. Ezért Szezra képezték ki őket, de jött Magyarországon 56, és nem Szezhoz vitték őket, hanem ide. (Gát László)

Domokos Imre második szállítmányát Kecskeméten visszafordították, így a megmaradt húst a Forradalmi Bizottság döntése szerint szélesztették a városban. November negyedikén két autónyi halat akartak Felgyőről Pestre szállítani, de Dabason az oroszok megállították őket, de néhány óra elteltével mégis sikerült feljuttatni a fővárosba. A vidék jóindulatának köszönhetően igazán komoly élelmiszerválság nem alakult ki Budapesten.

³⁶ Sebestyén 1976. 126.

c. Szerencsétlenség a laktanyában

A csongrádi forradalmi hétköznapiakat az utolsó napokban mégiscsak beárnyékolta egy szerencsétlen tragikus eset. November 4-én a városházán lévő hangos híradó központot lefoglalták a katonák, Vonnák Kálmán hadnagy ezen keresztül adta a város tudtára, hogy katonákra van szükség. Több tucat férfi vonult ki a felhívás hatására a laktanyába, ahol is a fegyverekhez mindenféle akadály nélkül hozzá lehetett férni. Az ott történt balesetről Dudás Lajos nagyon röviden ír: „Sajnos egy ügyetlen bevonult véletlen lelőtte Greskovics Józsefet, a város korábbi országgyűlési képviselőjét.”³⁷ Leginkább a haláleset körülményei, az elhalálozás ideje valamint az ön-illetve idegenkezűség tényéről nyilatkoztak eltérő módon.

Greskovics Józsi bácsi az kiment a kaszárnyához. Ott volt kisebb lövöldözés, de azt nem tudom hogy oroszok-e, vagy magyar katonák-e, csak hasba lőtték, utána ezt hallottam. És utána két hétre meghalt. Hogy oszt miért ment ki, csak a kíváncsiság... Ezt hallottuk, ettől nem tudok többet, különben itt haláleset nem volt. Nem úgy mint Pesten, arról nem is jó beszélni, ami Pesten volt. Ahhoz képest itten simán elment. (Tóthné Újvári Mária)

Tudniillik a honvédség szétment a laktanyából, szabadon lehetett a fegyverhez hozzájutni. És így történt az az egyedüli haláleset, amikor hozzá nem értő ember betöltötte a géppisztolyát, és véletlenül önmagát agyonlőtte. Tehát ez az egy haláleset volt. (Molnár József)

Azon a napon történt, amikor Greskovics Józsi bácsit agyonlőtték a laktanyában. Felhívásra az emberek kimentek oda és próbálgatták a fegyvereket. Szegény Józsi bácsit – országgyűlési képviselő volt korábban – gazdálkodónak lehet nevezni, népszerű ember volt. Erre az időre már tőle is vettek el földeket a Tsz-esítés keretében, bár az az 1960-as esztendőben indult el igazán. Addig el lehetett kerülni a Tsz-t.

E nap délelőttjén a „vasember” (az Új utca sarkán lévő bemondó) bemondta, hogy minden katonaköteles vonuljon, menjen a laktanyába, fegyvert kell fogni a szovjetek ellen. Mondtam apámnak otthon, hogy miről van szó. Az válaszolta: Menj nagyon gyorsan a Jósika utcába nagymamáékhoz! Ott van bor, viszed a kenyeret, kolbász van ott, majd én kimegyek a laktanyába. Kerékpárra ült, mire kiért már megtörtént a tragédia.

Ezután „szétkergették” a megjelenteket, nem adták kezükbe a fegyvert. Hallomásból az is megvan, hogyan vették vissza a lakosoktól a veszélyes eszközöket. Azt mondták, hogy fegyvert nem lehet úgy kézbe adni, hogy ne legyen kiképzés. Egyik teremben letették a fegyvereket, és átvitték az embereket egy másik helyiségbe. Míg tartott a kiképzés, addig a fegyvereket elvitték egy keményen elzárt helyiségbe. Még egyszer ne legyen ilyen baleset! (Gát László)

A tragédiához legközelebb Nagyistók Sándor tartózkodott, visszaemlékezésében így ír a fegyverek kiosztásának módjáról, és a baleset körülményeiről: „A csongrádi laktanyába igyekeztem. Itt is a forradalmi bizottság vezetőjét kerestem. A laktanya kapujában két fegyveres őr strázsált. Semmilyen mozgásra nem reagáltak, pedig forgalom volt nagy. Özönlöttek be az emberek. Kifelé kisebb volt

³⁷ Dudás 1997. 21.

a forgalom. Hátral, a raktárak környékén épült garázsok körül volt legnagyobb tömeg. Itt osztották ki a fegyvereket. Előtte némi adminisztráció. Ahogy láttam, szóbeli bemondás is elég volt a nyilvántartásba vételhez. Én persze ügyeletes tisztet kerestem (...). Még vagy 15 percet beszélgettünk, amikor berohant egy katona, jelentésre kért engedélyt, de a tiszt: „Beszéljen katona.” A katona zavarban, dadogva mondta „egy civil agyonlőtte magát”. Mindenki talpra ugrott, rohant kifelé. Én is rohantam velük.

A fegyverosztás helyén találtuk meg a sérültet. Ránéztem, rögtön megismertem: Greskovics Józsi bácsi volt, aki Csongrádon vagyonos nagygazda volt. (...) Őt is sújtotta a Rákosi-világ minden embertelensége. Örült, hogy idős napjaira talán az élet igazságot szolgáltat részére. Felül volt már 70 éven. Mikor aztán vasárnap reggel meghallotta, hogy az oroszok segítségével visszajöhetnek a kommunisták, ő is fegyveres harcra jelentkezett. Katona sohasem volt. Tisztázatlan körülmények között csőre töltött géppisztolyt kapott. Így történt a tragédia, szegény Józsi bácsi halála.”³⁸

Fülöp Mihályt, a forradalmi bizottság elnökét azonnal értesítették az eseményekről és a fegyverosztásról. Az időközben elkezdett aknásítási munkálatokat leállította, visszaszedette a civilektől a fegyvereket, a lefektetett robbanószerkezeteket pedig felszedette.

A fegyvereket már szinte az első naptól kezdve szabadon el lehetett vinni a kiüresedett laktanyából, néhány gimnazista még az iskolába is elvitte megmutatni szerzeményét:

És akkor hiányoztak évfolyamtársaink néhány osztályból, majd kb. óra közepe táján megjelent két diák, évfolyamtársunk, egyiknek a hátán dobtáras géppisztoly volt, derékszíjába pedig kukoricagránátok.

És akkor bejött hozzánk ez a fiú, a tanár úr elkérte a géppisztolyát, és megmutatta nekünk, hogy hogy működik, szétszedte a géppisztolyt órán. A kukoricagránátot ugye mikor kiderült hogy az is ott van, az nem volt élesítve, nem volt benne, ilyen gyakorlógránát volt, nem éles gránát. És akkor elmagyarázta nekünk, hogy működik a géppisztoly. 56-után ezzel az emberrel már nem találkoztunk. (Molnár József)

10. „Megfogyva bár, de törve nem...” A forradalom leverésének híre

A forradalom leverésének hírére általános gyász vett erőt az embereken. A szovjet elnyomás alóli első komolyabb kiugrási kísérlet kudarcba fulladt, és mindenki félni kezdett a megtorlásoktól.

Rádiót hallgattam akkor is, volt az a teleses rádió, akkor még az volt, aztán azt hallgattuk. Hogy mondjam, volt amit megsirattam, mert borzasztó amiket bemondtak. Szóval rendkívüli szörnyű volt, hogy micsoda dolgok történtek. „(Tóthné Újvári Mária)

Szörnyű halotti csend volt. Iskolában nem mertünk beszélni semmiről sem. Mikor megkezdődött a tanítás, nem mertünk senkivel semmit beszélni, akkor hiányoztak már

³⁸ Nagystók 1998. 82–83.

közülnünk, eltanácsolták évfolyamtársainkat, meg féltünk. Tehát akkor egy általános félelem volt. Itt benn, én jól tudom hogy apámnak a fodrázműhelyében – minden szombaton ott voltam, mert segítenem kellett neki, ültek az emberek, borotválta őket, én pamacsoltam, néma csend volt. Most a néma csend alatt azt értem, hogy félték az emberek egymástól. (Molnár József)

A kommunista vezetők lassan visszaszivárogtak a városba. Mindenki fejevesztve égette el az összes tárgyi bizonyítékot, ami igazolna bármiféle forradalmi aktivitást. Többen megsemmisítették Istenes Elemér lezuhant pilóta repülőjének széthordott darabjait, és az összes röpiratot. A forradalom konkrét következményeiről a későbbiekben még szólni fogok.

11. Láncaltapas riadalom

Dudás Lajos közlésében nem egyértelmű, hogy november negyedikén vagy ötödikén jelentek meg az orosz harckocsik Csongrádon. A frissen visszaállt hatalmi rend képviselői a további zavargások megfékezése végett az ország városaiba láncaltapas tankokat vezényeltek ki. A leírásban két tankkocsi szerepel, egyik az Erzsébet szállónál, másik az Iskola utcával szemben állt meg.³⁹ A harckocsik érkezését persze nem fogadták felhőtlen örömmel, ez is utólagos ellenállásra készítette az embereket Gát László elmondása szerint Szegeden például gyári munkások lefeküdtek a híd közepére, hogy megállásra kényszerítsék a városba tartó járműveket, valamint a Széchenyi téren lövészárkokat ástak, hogy a tankok érkezésekor legyen honnan tüzelni rájuk. Az értelmetlennek tűnő ellenállási kísérlet nagyon jól tükrözi a forradalmi indulatokat, hisz mit is tehetne néhány szál gyakorló géppuska a páncélos tankokkal szemben?

Nagy Etelka így emlékszik vissza a vasútállomásnál lévő eseményekre és az első, Szentesről érkező tank bevonulási kísérletére:

És egyszer a hídőr – akkor még a vashídon közlekedett úgy a vonat mint autók is, tehát azon voltak –, még akkor nem volt meg a másik híd, és szól a hídőr, hogy egy tank közeledik. Orosz tank. Szóljak már be a városházára. Hát ez nagyon erősen él bennem, be is szóltam, nagy kinnal jelentkezett azt hiszem a portás, de már nem állítom, egy ember. Mondom neki, hogy mit csináljunk? Tankot beengedjük-e, mert a hídhoz közeledik, szóltak. Átengedjük-e ide, Csongrádra. Vagy mondom, hát azt akarják, a hídnál azt mondták, hogy jó lenne, ha összefognának, és kimennének oda. Nahát az az egyedüli ember volt, aszongya ő nem tud mit csinálni. Hát mondom a váltókezelőknek, hogy mit kellene csinálni, van egy mozdony, a 324-es ha jól tudom, tolatómozdony. Kiküldtem a híd közepére. Ott állt a tank is, mert tudod akkor sorompó is volt. Meg mondtam a hídőröknek, hogy lehetőleg ne engedjük Csongrádra át. Ott volt pár óra hosszát, mikor egyszer szól a hídőr, hogy megfordult a tank. Hát végeredménybe aztán, állítólag jött tank, de azon keresztül akkor biztos nem jött tank. Aztán elgondoltam, hogy igen nagy merészség volt tőlem ez, de megcsináltam. Senki nem kérdezte azóta se, hogy is telt itt ez az ötvenhat. Hát itt nagy valami nem volt. Lassan, de nagyon lassan állt helyre a rend, hogy már közlekedtek a vonatok.

³⁹ Dudás 1997. 24.

A Szentés helyett Kiskunfélegyháza felől érkező tankokra minden adatköz-lőm emlékszik, bár a tankok helyét és számát illetően lényeges különbségekre bukkanhatunk:

És eltelt egy hét, megjelentek az első orosz harckocsik a téren, a Mozi előtt, ott állt leg-alább 20–22 orosz harckocsi. Megfélemlíteni a várost, mert akkor már szedték össze azokat az embereket, akik részt vettek a forradalomban. Egy más után.

Hogy velük mit csináltak? Hát arról jobb nem beszélni. Ütötték, verték, kínozták, bebörtönözték. Nem egy emberről tudom. Sajnos már meghalt, Úgy hívták Nemes István, az is azelőtt katonatiszt volt, utána itt volt munkás, és hát ő is hőbörgött persze az 56-tal kapcsolatban. Hát megdádázták, nem tudom hányszor. (Fekete Ferenc)

A monumentális harci járművek megjelenése elérte célját: többekben is riadal-mat váltott ki jelenlétük:

Én nekem az volt a borzasztó, mikor hazajöttem, bevásárolni, hogy az orosz tankok az ágyúk neki voltak az iskolának a csövel...hát az borzasztó volt. Három biztos volt, de az valami borzasztó volt. (Tóthné Újvári Mária)

Az oroszokkal persze tárgyalni is kellett. Gát László ekképpen idézi fel az akkori gimnáziumi orosz tanár példaértékű tolmácsstevékenységét:

Hát november négy után voltak itt szovjet tankok. Láttam is őket. Egy volt az Iskola utca sarkán, a téren, a másik meg az Erzsébet előtt, ahol a taxik állnak. Ott egy vagy kettő. Várakozó állásponton voltak, talán erőfitogtatásként. Úgy tudom, Atkári tanár úr – ő orosz szakos volt – beszélt velük. Később ő tolmácsi feladatokat látott el az orosz parancs-nok és a városvezetés, meg a munkástanácsok között. Egy-egy forró hangú tárgyaláson nem mindig azt fordította az orosz parancsnoknak, amit a munkások mondtak (pl. a Bűtorgyárban). Ugyanis a pontos fordítás nem volna kedvező a munkásoknak. Tehát a tanár úr nem ok nélkül tette ezt. (Gát László)

A gimnáziumban a diákok tanácskozni kezdtek, mit is kellene tenni a gimná-zium felé szemtelenül meredező tank csövével. Molnár József így emlékszik visz-sza:

Jöttek az oroszok. Akkor már iskolába újra járni kellett. Hogy a hangulat hogy meny-nyire jellemző volt, volt egy fiú aki reggel hozott be az iskolába cukrozott pálinkát, és hát ottan mi diákok azt azért...a liter pálinka azért sok volt nekünk. És akkor elkezdte monda-ni, hogy van egy óriási ötlete, menjünk oda az oroszokhoz, – két harckocsi volt akkor a Mozi előtti téren –, menjünk oda a harckocsihoz, és mondjuk nekik azt, hogy adják át azt a harckocsit. Hát mondom hülyék vagyunk, nem is tudunk oroszul, hát most mit kezdünk egy harckocsival? (Molnár József)

Persze a tankoknak semmiféle bántódása nem esett, a vesztes pozíció óvatos előrelátása érvényesült a városban. Mindenki tudta, hogy a forradalomnak vége, innentől kezdve bármiféle rendszerellenes megmozdulás beláthatatlan követ-kezményekkel járhat. A tankok még pár napig a városban voltak, és mivel zavar-gások nem történtek, rövidesen továbbálltak.

12. Élet a forradalom után

A hatalomba visszatért helyi vezetőség fokozott megfigyelés alatt tartotta a lakosságot. Bármiféle gyanús megmozdulásra túlérzékenyen reagált a vezetőség, és irracionálisan magas büntetésekkel helyezték kilátásba. Egy hétköznapi cselekedet is nevetséges szituációkat teremthetett, erre kiváló példa Újvári Mária története:

És ősszel ez forradalom után mikor visszakerültek, ők lettek uralmon, apósom rendőri felügyelet alatt volt. Ősszel mélyszántás, egész nap szántottak, ökrökkel, lovakkal, ki voltak fáradva. A kislányom akkor lehetett olyan két éves, csak beteg volt. És egész éjszaka égett a lámpa. 11 órakor fölzörgettek a lovas rendőrök, mert akkor lóval jártak a rendőrök, meg ilyen munkásőr a rendőr mellett. Hogy miért ég a lámpa? Mit csinálnak? Összeesküvés van? Ezzel a szavakkal. És képzeld el, hogy mind a hármukat – mert az én páromnak a bátyja, az még vénlegény volt, meg apósom, meg az uram, tehát mind a három embert behajtották a rendőrségre biciklivel. Föl kellett nekik öltözni, oszt akkor be a rendőrségre. És nem ám hogy leültek volna, vagy adtak volna ... egy olyan zárkába voltak, ahol talpon kellett nekik lenni reggelig. Oszt reggel kihallgatták, hogy miért égett a lámpa. „Miért? Hát be tudjuk bizonyítani, a kislány beteg volt, lázas beteg volt Marika, és egész éjszaka égett a lámpa.” És ezért be kellett nekik menni Hogy valami összeesküvés ... mit esküdünk mi? Nem esküdünk mi, senkivel se össze... szóval ilyenek voltak a forradalom után. (Tóthné Újvári Mária)

A kőszai rémhírek tovább erősítették az emberek riadalmát és félelmét. A novemberi napokban nem csak a tél első hideg szelei miatt vacogtak az emberek, hanem a forradalmárookra vadászó hatalmi emberek haragjától:

Á! Utána már? Siralom volt! Mikor november 4-én megszállták az oroszok az országot, gyilkoltak, meg loptak, megbecstelenítették a nőket, hallottuk. Akkor el lehet képzelni, milyen hangulat volt nálunk. Mikor sose tudja az ember, hogy mire megy haza. Mindenki sírt. Mindenki a megtorlástól félt. Egészen ... talán 66 vagy 70-ig tartott a megtorlás. Még akkor kezdtek szabadulni a börtönökből. Mindenki behúzódt, hát kijárási tilalmat rendeltek el míg az oroszok ideérnek. Országos szinten. Akkor éjszakánként szedték össze az embereket, akiket a másik besúgott. Bujkáltak az emberek a szőlőbe, meg erre-arra, még aki a legkevesebbet is szólta. (Fekete Ferenc)

Jöttek a novemberi események itt Csongrádon is. Apám, hogy a fia ne legyen az események közelében, egyik katona barátjával, Vajda József századossal, meg még két péklegénnyel levittek bennünket a Vidra-torokoz. Ez Felgyő alatt van és volt ott egy gátőrház. Ott laktunk és egy héten keresztül semmi mást nem csináltunk, csak ettünk, ittunk, meg vágtuk a fát az ártéren, azokat a kiszáradt fákat, melyeket a gátőr megjelölt. Az én partnerem Vajda Józsi bácsi volt, ő húzta a keresztfűrész másik végét. Közben sokat mesélt az ő tanulságos katonaéletéről, tapasztalatairól. (Gát László)

Minden egyes tag, aki egykor benne volt ebben a forradalmi tanácsban, megfigyelés alatt állt. Apósomnál minden este zörögtek, hogy itthon van-e. Kijárási tilalom volt rájuk. Mindenütt kutatták, hogy miket mondanak, hogy mondanak, mit beszélnek. Rettenetesen megfigyelték minden mozdulatát. 1962-be, akkor úgy szépen feloldódott, akkorra már sok minden elfelejtődött. De ez az időszak ez nagyon szigorú volt, mert elszámoltatták, hogy merre volt, mit csinált, a munkahelyén külön megfigyelőt kapott. Minden kornak vannak

olyan emberei, akik hajlamosak embertársaikat elárulni. Míg élt az apósom, az világ életében nem is akart róla beszélni, talán félt is, benne maradt az a félelem, ami akkor arról szólt, hogy mi lesz a családdal. Mert nagyon jól tudta, hogyha őt elviszik, tudta hogy ott marad a három lánya és a felesége kereset nélkül. Tehát ő nagyon jól tudta azt, hogy rettentő módon vigyázni kell magára. (Molnár József)

Például a nagymama is annyira félt, hogy nagyapámnak, meg apámnak az összes vitézi kitüntetését elégette. Félelemből. Hiába könyörögtem neki, hogy ne tegye. Tehát ilyen félsz volt az emberekben azokban a napokban. (Gát László)

Utána, egy kis ideig fellélegzett az ember fia. Mert utána hogy mondjam, hatban volt a forradalom. Nyolc után, nyolctól hatvanig ez olyan elfogadható volt, de hatvanba beléptünk a Téesszbe, behajtottak bennünket, az aztán ... kifosztottak megint. Úgyhogy az ott behúzta ránk a kaput, hidd meg. Ott tették tönkre a mezőgazdaságot. Mert most hogy hogy van tönkremenve azt csak a Jóisten tudja (Tóthné Újvári Mária)

Szegeden is volt ott egy forradalmi katonai bizottság, és abban a bizottságban részt vett egyik futballista társam, meg ha jól emlékszem egy Kovács nevezetű fiatalember. Ők november 4. után kimentek Jugoszláviába. De az egyezmény alapján Tito visszaadta őket, és a katonai törvényszék elé állították. És erre a srácra is, a futballistára is halál várt, mint a Kovácsra, a társára. És akkor az edzőnk jóindulattal azt mondta, hogy erre a gyerekre szüksége van a csapatban. Kihozták a börtönből. Így megmenekült, a másikat meg főlakasztották. Mekkora ellentmondásosság ez? Akkor amannak se volt akkora bűne, nem? Persze barátunk megmenekülésének az egész csapat örült. (Gát László)

A forradalom ideje alatt lelkesen lázongó tömegben időnként felbukkant egy-egy, kissé köpönyegforgató egyén is, akik mindig a nyertesnek vélt hatalom oldalához csapódtak át. Hogy mentse az irhájukat, kiváló besúgó vált belőlük:

Máma még üttötte Zóját, holnap meg már a fotókat mutatta, hogy ezek ott voltak-e, és csak szedték össze. Nekem is két kollegám, ott a festékboltba dolgoztam, két kollegámat azonnali hatállyal elbocsátották a boltból. Ők is ott voltak Zójánál. (Fekete Ferenc)

A gimnazisták viszonylag enyhén megúszták a Zója ellen elkövetett rendszerellenes megmozdulásukat. Bár jó képességeik ellenére érettségi után azonnal nem vették fel őket egyetemre, a későbbiekben komolyabb akadályoztatásban nem volt részük:

Egy osztályfőnöki órán bejött hozzánk egy úr, bőrkabát volt rajta, ránézett egy fényképre, és azt mondták: Na osztály, föl! És mi vittük vissza a turulmadarat.

Még nehezebb volt ez a szobor, egyébként is nagyon, nagyon nehéz, ha valaki azt próbálja megemelni, nagyon nehéz. Hanem inkább a hangulat volt szörnyű. Egyetlen egy embert nem láttunk az utcán. Egyetlen egy ablakból nem integettek.(...)

Akkor visszavitték bennünket, és igazából 56-nak a vége azért az lett, hogy ebből a nagyon erős gimnáziumi osztályból mikor negyedikesek lettünk, továbbra is együtt maradtunk. Nagyon keveseknek adatott az meg, hogy egyetemekre, főiskolákra fölvegyék. Hát mindig találtak valamit. A mi osztályunkban voltak orvos szülők, voltak pedagógus szülők, voltak maszek fodrászok mint az én édesapám, és nem kerülhettünk be az egyetemekre. De mikor következő, tíz éves találkozonk volt, akkor kiderült, hogy az osztály több mint 75%-a egyetemekre meg főiskolákra járt. Utána fölvettek bennünket, csak egy év volt az igazi visszafogás. (Molnár József)

A forradalom után elvétele, de előfordultak kommunista-ellenes kisebb, magánmegmozdulások. Ennek kiváló példája Nagy Etelka esete:

Es akkor mikor legelőször elindítottam Szentesre a vonatot, ezt sose felejttem el, leverték a fejemről a sapkát. Mert vörös sapka volt. Hát most is az! A vasutasoknak ez az egyensapkájuk. Egy fiatal volt, én azt tudtam tenni, hogy tényleg akkor is megállítottam a vonatot, mert még éppen indult volna, az meg kihajolt, és lelökte. Hogy azt a kalauzok lecibálták. A fiatalembert. És aztán beszóltam a rendőrségre, hogy a vonat indulásáig rendőrt kérek. Namost az egy rendőr egy napig itt volt, és aztán már nem jött az se. (Gyöngyössyné Nagy Etelka)

Hasonló volt az egyetemisták és gimnazisták közt terjedő jelszó, a MUK (Márciusban Újra Kezdjük) megjelenése. Az 1848-as forradalom szellemiségében lábra kapó apró kis jelmondat tettekre sarkallta a hatalmi erőket. Az újabb zavarások megelőzése végett 1957. Március 15. előtti napokon a gyanúsak bizonyuló hangadókat valamilyen ürüggyel a rendőrségen tartották, és csak az ünnepet követő napokban engedték szabadlábra. A fő szóvivők távoltartása hatásosnak bizonyult, és a MUK egy reményteljes jelszó maradt csupán.

A kedélyeket persze nem csak megszorító intézkedésekkel próbálták lecsillapítani, hanem a fő ellenálló réteg, az egyetemisták megnyerésére törekedtek.

Az egyetemen az 1956-os októberi forradalom után hogy kezeltek bennünket? Dupla ösztöndíjat adtak. Visszamenőleg is minden ösztöndíjat kifizettek. Valószínűleg a hangulat csillapítására történt ez. Akkor a politikai gazdaságtan, mint tantárgy az megszűnt. A vizsgákat csak év végén, júniusban kellett lerakni, azokat is, melyek aktuálisak voltak. Tehát ilyen könnyítéseket adtak. (Gát László)

A forradalommal kapcsolatosan, pont a zavaros és tisztázatlan események hatására, több téves hír is lábra kapott. Nagy Etelka így emlékszik vissza egy számára döbbenetes esetre:

Biztos, kíváncsi is lennék, hogy nagyon érdekes eset volt, ezt elmondom. Könyvtárba szoktam járni, és arra figyeltem, – még nem itt volt a könyvtár, még amott, a könyvtáros a tanú rá különben, hogy keresték azt a könyvet, amibe benne van, hogy a 56-ba fölakasztottak egy vasutast, annak a történetét. Itt, Csongrádon. Így kereste a fiatalembert. Én mondom, addig nem megyek el, megnézem, hogy valóba van-e ilyen, mer ilyen nem történt. És megvártam hogy elmenjen, és mondom a könyvtárosnak, hogy nem találta meg azt a könyvet? Nem aszongya, nem találtam. Mondom kíváncsi lettem volna, mert én voltam kint, és ott nem akasztottak fel senkit se. Ez így volt. Kíváncsi lettem volna, mert mondom a könyv hát akkor hazudik, mer tényleg nem akasztottak fel senkit. (Gyöngyössyné Nagy Etelka)

A forradalom közvetlen következménye volt az óriási kivándorlási hullám. A határokon heteken át szabadon lehetett járni-kelni, így egy kósza gondolat és egy kis elszántság már elég volt ahhoz, hogy az ember hirtelen Amerikában találja magát. Csongrádról ugyan kevesebben, de egy páran a hazaváltás mellett döntöttek.

Fölmerült többekben, hogy el kell hagyni Magyarországot. Mi, akik együtt laktunk, nagyon sajnáltuk Gregus Zolit, meg Oláh Pistát, Moldoványi Tibort. Ezek elmentek. 1957 január 14-e után úgy át lehetett menni Jugoszláviába, mint itt a másik oldalra. Egy búcsúvacsora után két taxival kimentünk Röszkére, a határhoz, ahol szinte nem találkoztak.

tunk semmiféle hivatalos emberrel, a „jugó” határőr is csak intett, hogy mehetünk tovább. Mentünk és mindannyian. Horgoson búcsúztunk el, hárman azonnal vissza jöttünk. A sors tragédiája, hogy mind a hárman Dániában egy tengerparti homokbányában haltak meg. Az 1990-es évek elején a delegációval Dániában jártam és vendéglátóink elvittek a feltételezett bányahelyre. Megrendülten, könnyeket hullatva sirattam egykori évfolyamtársaimat. (Gát László)

Aztán jött az az időszak, amikor fiúk– hisz nagyok voltunk, 17 évesek, 18 évesek, mikor mentek külföldre. Itthagyták az országot, többen vannak az osztályunkból is, akik elmentek. Én itt laktam benn egy pici kis parasztházban. Kopogtak az ablakomon, tudom, éjszaka volt. És akkor mondták hogy „Hé, Öcsi”– mert így hívtak –„Öcsi jössz velünk? Megyünk külföldre.” Anyámmal egy szobában aludtunk, hát nem szólt apám meg anyám semmit se, hogy ne menjél, vagy hogy menjél, semmit nem szóltak, csak úgy elkezdett magába kicsit szipogni. És hát énnekem eszem ágában sem volt azt mondani hogy fiúk, én megyek ... Mondták hogy nem sok idejük van, mert azonnal indulnak. És elindultak. Kimentek Ausztriába, talán még az első hullámmal, minden nagyobb gond nélkül. És mi itthon maradtunk.”(Molnár József)

13. 1848–1956

A szépirodalomban is több helyen párhuzamot vonnak az 1848-as szabadságharc és 1956 szellemisége között. Sokan beszélnek a márciusi ifjak mintájára „56-os ifjúságról”, többek között azért, mert mindkét esetben hasonló indíttatású lázadásról van szó: a hosszan tartó elnyomás alatt a nemzet egyszerűen megcsömörlött a felszín alatt fortogó, folyamatosan gyűlő indulatoktól, és a pattanásig feszült helyzet levezetésére forradalomra volt szükség. A két esemény megítélése korántsem egyforma, ami az évfordulós ünnepek alkalmával is kitűnik. A megkérdoztetek véleményét érdemes figyelmesen olvasni:

Fényesebb ma 48, mint 56. Az emberek belsejében. Azért, mert 56-ról nem kaptak igazi képet. Azért mert 56-ot azok akik megélték, azok kevesen vannak, és nem kapott a fiatalság igazi 56-os képet. Azt tudják amit az újságban. Utána jöttek ezek az élő hősök. Itt az igazi emberek, akik 56-ban voltak, ezek közül nagyon kevés volt az, aki olyan ragyogó szóval magával tudta volna ragadni egy-egy előadás keretén belül a fiatalságot. 48, Kossuth szelleme erősebben él, ebben a gimnáziumban.

Én mindig azt látom, hogy mikor 48-ra emlékezünk, ez több embert megfog. És ami a legérdekesebb, hogy a több ember megfogása alatt értem azt, hogy az a közép vagy fiatal korosztály, akinek már van gyereke, sok picit lehet látni. Én még 56-os ünnepségen nem láttam. Általános iskolást csak akkor, ha fölkerítették őket valami előadásra. Tehát nem a fiatalok bűne, nehogy félreértsd, nem az ő bűnük, nem kapnak elegendő információt. Ez következik abból is, hogy 56 megítélése ma még mindig vegyes az emberekben. Nagyon vegyes, és ez politikailag függő. Nagy Imre szent volt. Ma kommunista. Szóval nem kapnak eleget. (Molnár József)

Mind a kettő mindenképpen a függetlenségért volt. Ez a lényeg. Ez kiderül a programokból is. A város központjában mindig március 15.-én állandó a koszorúzás, az ünnepség. De 56-tal kapcsolatosan ez elmaradt. Vannak temetőlátogatások, meg van ünnepi

közgyűlés. Olyan 56-tal kapcsolatos „teret” kellene teremteni, mint ahogy 48-nak a Kossuth-szobor. 56-nak is itt a városban valahol! Nagyon sok jó képzőművészünk, szobrászunk van. Valahol egy emlékhely kellene, igaz? Mert jó: a temetőbe kimennek, a kopjafát megkoszorúzzák. Van egy felirat a városháza előtt, azt is megkoszorúzzák, városházán emlékülés. Tehát elszabadalják. Egy helyre vagy a közelbe kellene tenni az ünnepséget, mert végeredményben mind a kettő függetlenségért, a magyarság jövőjéért folyt. (Gát László)

14. Megemlékezések

A rendszerváltás óta 17 év telt el, ezalatt az idő alatt mindenütt megérett egy koherens, városi szintű megemlékezési gyakorlat. Van kialakult, konkrét mondanivaló, több 56-os verseskönyv is napvilágot látott. De a kezdetek korántsem voltak zökkenőmentesek, különösen a volt tanácselnökből lett polgármesternek, mikor meg kellett tartania első ünnepi beszédet. Az 56-ban gimnazista tanuló Molnár József ekképpen emlékszik vissza a kezdetek szépségére és nehézségére:

Nagyon nehéz helyzetben voltam. Hisz 56-ról nekem beszélni volt Tanács-elnökként nagyon nehéz volt. Szemembe vágták nyíltan, hogy hogy mered te forradalomnak nevezni, amikor te ellenségünk voltál? Függetlenül attól, hogy csak 17 éves gyerek voltam. Tudom, hogy az első igazi megemlékezésen még ott ült a baloldali padsorban mindaz az idős korosztály, akik részesei voltak ennek a dolognak, egyedül egy ember nem volt, aki előtte sem utána sem akart ott lenni, az az apósom volt. Sokan voltak, nagyon sokan voltak, meglepően sokan voltak. És érdekes volt, mert szóval ... az első megemlékezésen meg a másodikon meg a harmadikon, addig egy olyan méltóságteljes megemlékezés volt, hogy lehetett az emberekre nézni, látszott hogy mindenki végiggondolja.

Az volt az érzésem, hogy mindenki emelt fővel, igaz szívvel emlékezett vissza 56-ra. Mindenkibe élt az, hogy tényleg a valóságban mit jelentett ez, többet jelentett ez akkor az emberek számára. Most ugye azért meg fiatalok –nem akarom őket ezzel bántani, ők nem élték ezt meg ... de többen voltak, akik 56-ot megélték. Tehát aktív szereplői vagy aktív részesei voltak az eseményeknek, még akkor is, ha ez az aktivitás itt Csongrádon egészen más dolgot jelentett. Méltóságteljesen hajtották végre. Mert emlékszem, azokra az emberekre, akik ott voltak, Nemes Pista bácsi is, utána adtam nekik egy kis állófogadást. Sírt. Tehát potyogott a könnye, mikor 56-nak a csongrádi eseményeiről volt szó, látszott rajtuk, hogy újraélik azt az időszakot, ami akkor velük történt. Tele volt a terem, minden alkalommal tele van, és után, az 56-os ünnep után adtuk át a Pro Urbe kitüntetésekét, meg egyebek.

Ahogy telt az idő, azt vettem észre, hogy igazából az 56-osok mind kevesebben vannak. Azok, akik 56 szelleméért jöttek el a megemlékezésre. Mind többen jöttek azok, akinek hozzátartozója kapott kitüntetést, Pro Urbét, mentek a diákok, nem azért jöttek, 56 miatt, hanem a tanárnő miatt, minden átalakult. És ma már azt mondom, hogy nemes volt a szándék, hogy 56 évfordulójára tettük Csongrádon a kitüntetések átadását. Ha így nézem, akkor hibát követtünk el. Automatikusan más irányba ment el ezután a dolog. És hiába beszélt az ember 56-ról, mindig az volt az érzésem, hogy itt már nem azok az emberek

ülnek, akik úgy igazából érzéssel jöttek volna. És erre mondom azt, amit mondtam már, hogy valahol 56-nak a szelleme is mind jobban kezd megkopni. Volt egy kis réteg, akik még éltek, akik még megélték azok, eljöttek.

Ma ugyanolyan magukba zárkózva, ugyanolyan módon élték meg, mint az első, második, negyedik megemlékezést. Újra 56-osoknak érezték magukat. Amikor megjelentek azok az emberek, akik csak mondták, hogy ők is 56-osok, és látszódott hogy dűródnak, dűródnak, és ezt érezték azok az emberek, akik ott ültek a padsoraikba, nekik is teher lett. Nem is teher lett ez az ünnepség, hanem más lett. Meg kellett nézni azt, hogy mikor a koszorúzás volt, akkor – a városháza falán van egy 56-os emlékmű amit a Dudás Sándor szobrászművész csinált – mikor koszorúzták ezt, még éltek a Nemes Pista bácsiék, akkor a koszorút nyolcan, kilencen vitték. Ma meg kell nézni, vannak négyen, hárman. Nyilván ezzel azt akarom mondani, hogy nincs mögöttük az a korosztály, aki át tudta volna vagy át tudná úgy érezni mindazt, amit ezek az emberek 56-ba. (Molnár József)

Az 56-ot megélt nemzedék képviselői közül koránt sincs mindig mindenki jelen a megemlékezéseken. Ennek elsődleges oka az esemény máig kétoldalú megítélése, és az „ál-ötvenhatosok” előtérbe kerülése. Ez a kiábrándító és sokszor jogtalan magamutogatás hervasztóan hat a többiekre.

Az ünnepségre nem szoktam, mert egy párszor láttam a tévébe, hogy verik a mellüket idősebb emberek, hogy mit csináltak a forradalomba. Hát nem tudom elképzelni, hogy nagy valamit csináltak. Én soha de soha oda nem mentem volna dicsekedni, hogy én mit csináltam. Hát tettem a dolgom. De ez nem tetszik benne. (Gyöngyössi Gézané Nagy Etelka)

Nem, én nem mentem el oda se, szóval semmiféle ilyen ünnepségre nem. Nem is tudom, egy időbe volt az, hogy nem is értem rá. Utána meg mikor már ráértem volna, én elmegyek a templomba, mint ilyen gyűlésekre. Én akkor is elmentem a templomba. Szép is az, hogy megemlékeznek róla, tényleg. (Tóthné Újvári Mária)

Gát László szavaihoz csatlakozva: valóban rontja az ünnep fényét, hogy nincs a városban igazi, konkrét tere a megemlékezésnek. Egy nagyobb emlékmű vagy szobor talán centralizálná a forradalomnak szánt emlékezetteret.

Abban Molnár Józsefnek adok igazat, hogy a Pro Urbe díjak átadása folytonos aktualitása miatt elhomályosítja az időben egyre távolodó forradalom emlékét, és egy egészen új értelmet ad az október 23.-i megemlékezéseknek. Az ünnepségeket a kiüresedés formalitása veszélyezteti, és a városszerte figyelemmel kísért díjátadó válik igazi eseménnyé.

15. Utószó

A csongrádi forradalmi események nagyságrendi megítélésével kapcsolatosan a hölgyek hasonlóképpen nyilatkoztak:

Kevésbé, szóval itt Csongorádon simán elment. Tényleg, volt városok, ahol nagyobb mozdulás volt, de itt Csongorádon, hát semmi. Nem nagyon volt értelme. Akkor változott volna az élet, ha nem lett volna hatvanba a betoborzás, akkor igen. De így? Így nem. Mert ott tették tönkre az országot. Akkor kifordult az emberiségből az a munkaszeretet. Akkor mi értelme volt ennek, hogy a sok nép elveszett? (Tóthné Újvári Mária)

A városról semmit nem tudok, mivel hogy én kinn voltam a vasútnál. Én semmit én nem hallottam a világon hogy itt lett volna valami. Itt nem volt énszerintem egy lövés se, a városba, nem tudok hogy egy hősi halott lett volna itt. Leverték és kész. Szóval örültünk hogy vége a forradalomnak, örültünk. Örültünk hogy vége ennek a felhajtásnak, őszintén. Én személy szerint. Forradalom Pesten volt.

Én fiatal voltam ahhoz, hogy fölfogjam, hogy az egészet fölfogjam. Hát fiatal voltam, de valahogy ez nem foglalkoztatott. Nem. Annyira nem beszélünk, szóval annyira hivatalos beszéd volt ott mindig, hogy úgy összeálltak volna az emberek, tehát ennek előjele itt Csongrádon semmi nem volt. Esküszöm semmi nem volt.

Hát nagyon őszintén mondom, biztos hogy volt, akinek jobb lett. De az, hogy ennyi nép elvándorolt. Ennyi nép. Meg ártatlan emberek. Valahogy úgy ez a forradalom csak így él bennem. Mert énnekem nem lett jobb, egy szikrával se nem lett jobb, Hát biztos volt, akinek jobb. Ugyanúgy dolgoztam, ugyanannyit kerestünk, tehát nem volt jobb. De mondom, biztos volt, aki megérezte.

Én nem voltam feszült, mert gondoltam, hogy aki elkezdte Pesten, az majd be is fejezi. Ez így volt. Semmi ünnepélyesség nem volt. Alig vártuk, hogy meginduljanak a vonatok, a nagy tétlenség addig, vártuk hogy abbamarad-e már Pesten, vagy mi lesz, aztán jöttek a tankok. Azok se sokat használtak, mert jó szétlőtték Pestet. Szóval ott kellett volna, hogy lássa az ember, mert így csak amit hall, meg amit a rádió mondott. Csongrád az olyan nagyon szépen meglapult itt a forradalom árnyékában, hogy nagyon. (Gyöngyössyné Nagy Etelka)

A forradalmat korántsem gondolták elvetélt vállalkozásnak. Sikertelensége a lényegi túlerőnek és a gyors orosz reakciónak tudható be adatközlőim szerint:

Ha az oroszok bent nincsenek, ezt meg is valósítja az ország. De az oroszok ugyanúgy hogy 49'be Világosnál letetették a fegyvert, itt is egymás után szedték össze aki lázadozott. De ma is csak színjáték van. Ugyanazok irányítanak. Másik ruhát vettek fel. Nincs itt más, csak színjáték. Ha az összes pénz az ő kezükben van? (Fekete Ferenc)

Végezetül: Molnár József és Gát László a hajdani érzelmeikről szólva nem számoltak be komolyabb indulati motivációról az eseményeket illetően. Várták a rend újbóli helyreállítását, hogy életük továbbra is a megszokott mederbe folyjék tovább. A forradalom ideje alatti érzelmeikkel kapcsolatosan igen szerények, nem érzik szerepüket túlon túl jelentősnek, ami komolyabb büszkeségre adna okot:

Hogy akkor mi mit éreztünk. Most mondhatnám azt magának, hogy mi óriási forradalmárok voltunk. Mi lelkesedtünk, hogy na, végre győzött a forradalom. Mi akkor – még egyszer hangsúlyozom – diákok voltunk. Sok minden dolog fontos volt számunkra, mint a mai 17 éves gyerekeknek, mi annyit se politizáltunk, mint most. Hisz abban az időben hozzánk a politika nem jutott el. Tehát ez egy nagyon fontos dolog, nem volt televízió, mindenki azt hallott, amit éppen ő akart. Nem ért el hozzánk semmilyen olyan politika, amely most dühöng itt ebben az országban. Nem csak a választások kapcsán, hanem úgy egyébként is.

Tehát nem ért el hozzánk semmilyen olyan politikai indíttatású dolog, amelyre azt lehetett volna mondani, hogy mi Csongrádiak, mi fiatalok, 17 évesek 18 évesek, gimnazisták ugye mert nem volt a városban magasabb iskola csak a gim, hogy na, minket valami

lelkésített volna, ami az akkori rendszer ellen fordított volna minket. Arról nem is beszélve, hogy a gimnáziumban egy nagyon jó DISZ működött. Dolgozók Ifjúsági Szövetsége, ami később lett GISZ, tehát mi éltük a diákéletünket. A hatások, amit mi éreztünk, ezt a szüleinken keresztül éreztük. Amit ők elmondtak, elpanaszkodtak, meg amiben éltünk. De valahol a tudaton belül nem volt bennünk az, hogy már pedig holnap itt akármit, fegyveres fölkelést vagy fegyveres forradalmat fogunk kezdeni...ilyen nem volt! (Molnár József)

„Hát most mondhatnék nagy szavakat is. Vártam azt, hogy visszamehessek Szegedre, és ott járjak suliba, találkozzam az évfolyamtársaimmal, és várta az ember, hogy legyen rend, tudjunk tanulni, tudjunk dolgozni, tudjunk futballozni. Ez volt az embernek a vágya.” (Gát László)

Irodalom

ASSMANN Jan

1992 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Kiadó Budapest.

BADDELEY Alan

2001 *Az emberi emlékezet.* Osiris Kiadó Budapest.

DUDÁS Lajos

1997 *Csongrád 1956.* (kézirat)

NAGYISTÓK Sándor

1998 *Forradalmi napok Felgyőn 1956.* Bába Kiadó, Szeged.

PLÉH Csaba

1986 *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák.* Akadémia Kiadó, Budapest. 183–190.

SEBESTYÉN István

1976 *Az 1956-os ellenforradalom felszámolása és a politikai konszolidáció kibontakozása Csongrád megyében.* (kézirat) Csongrád.

TODOROV, Tzvetan

2003 *Az emlékezet hasznáról és káráról.* Napvilág Kiadó, Budapest.

2005 *A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század.* Napvilág Kiadó, Budapest.